หนังสือชุดพระเกียรติคุณ
สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์)

วัดราชบพิธ

๑๑

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์)

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์
(หม่อมเจ้าภุชงค์)

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

สุเชาวน์ พลอยชุม เรียบเรียง

<u>พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า</u>

<u>กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์</u>

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สุเชาวน์ พลอยชุม

พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

(หม่อมเจ้าภุชงค์) วัดราชบพิธ.__ กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

112 หน้า

1. ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง,

2402-2480.

I. ชื่อเรื่อง.

294.30922

ISBN 974-580-850-4

©สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๔๑ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ

โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

คำนำ

❑ ❑ ❑

เนื่องในวโรกาสฉลองพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษา เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินการจัดสร้าง "โรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก" ขึ้น จำนวน ๑๙ แห่ง ในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๑๙ พระองค์ เป็นการร่วมฉลองพระชนมายุเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชในวโรกาสดังกล่าวแล้ว และเพื่อให้ประชาชนทราบความเป็นมาของโครงการจัดสร้างโรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก พร้อมทั้งพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กองบรรณาธิการนิตยสารธรรมจักษุ จึงได้เรียบเรียงพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นลำดับมา ปรากฏว่าเป็น

ที่สนใจของผู้อ่านทั่วไป ฉะนั้น เพื่อให้พระเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่ประชาชนยิ่งขึ้น มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้จัดพิมพ์พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ที่เคยลงพิมพ์เผยแพร่ในธรรมจักษุนั้นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมเป็นหนังสือชุด **"พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์"** จำนวน ๑๙ เล่ม

เล่ม ๑๑ ในหนังสือชุดนี้คือ พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์) พระองค์ที่ ๑๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อประโยชน์ในทางการศึกษาอ้างอิง จึงได้นำพระนิพนธ์และเอกสารเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ บางเรื่องมาพิมพ์เป็นภาคผนวกไว้ด้วย

ในเล่มนี้ ได้นำพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้นมารวมพิมพ์ไว้บางเรื่อง เพราะพระนิพนธ์เหล่านี้ย่อมแสดงถึงพระปรีชาสามารถในทางพระปริยัติธรรม และพระมติในทางพระศาสนาที่ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ จักอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านทั้งหลายตามสมควร.

(พระมหารัชมงคลดิลก)

ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

มิถุนายน ๒๕๔๑

สารบาญ

❑ ❑ ❑

นำเรื่อง (๑)

พระประวัติเบื้องต้น ๑

ทรงผนวช ๒

ทรงเป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ๓

ทรงครองวัดราชบพิธ ๔

ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๑๐

คำเรียกตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช มี ๓ อย่าง ๒๐

การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ๒๒

มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๖

งานพระนิพนธ์ ๒๗

พระอวสานกาล ๒๘

ภาคผนวก

โลกธรรม ๓๕

ธรรมานุศาสน์	๔๘
ปัญหาเรื่องสตรีบรรพชาเป็นสามเณรี	๕๘
สาราสารกถา	๖๖
พระโอวาท	๗๖
แจ้งความการสร้างพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์เชิดชูพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	๘๔

นำเรื่อง

สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณฐานันดร หรือสมณศักดิ์สูงสุดในทางการปกครองของคณะสงฆ์ไทย เป็นตำแหน่งที่มีมาคู่กับคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นอย่างต่ำ ตามหลักฐานดังที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ทรงดำรงอยู่ในฐานะองค์พระประมุขแห่งสังฆมณฑลทั่วราชอาณาเขตที่เรียกว่าสังฆปริณายกบ้าง มหาสังฆปริณายกบ้าง สกลมหาสังฆปริณายกบ้าง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้สถาปนาหรือแต่งตั้ง

สมัยกรุงสุโขทัย สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์เรียกว่า **พระสังฆราช** และสันนิษฐานว่า พระสังฆราชน่าจะมีมากกว่า ๑ องค์ กล่าวคือ เมืองใหญ่ ๆ น่าจะมีพระสังฆราชองค์ ๑ เป็นสังฆปริณายก หรือประมุขของสงฆ์บริษัทตลอดเขตเมืองนั้น

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในชั้นต้นมี พระสังฆราช ๒ องค์ คือ เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระพุทธโฆษาจารย์** เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระวันรัตน** องค์ไหนเป็นผู้มีอายุพรรษามากองค์นั้นได้เป็น **สมเด็จพระสังฆราช** และมีคำว่า "สมเด็จ" นำหน้าราชทินนาม ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระวันรัตน** บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์** ฉะนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช จึงเป็นสมณศักดิ์สูงสุดและมีเพียงองค์เดียว

มาถึงตอนปลายกรุงศรีอยุธยา จึงเกิดมีราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชขึ้นคือนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษาสังฆราชาธิบดี** ซึ่งสันนิษฐานว่า เกิดมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศเป็นครั้งแรก และได้ใช้เป็นแบบสืบมา

สมัยกรุงธนบุรี การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงรูปแบบเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา คือมีสมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นตำแหน่งสูงสุดทางการปกครอง และมีสมเด็จพระสังฆราชเพียงองค์เดียวเป็นประมุขของสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่าอย่างไร

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงดำเนินไปเหมือนเมื่อครั้งกรุงธนบุรี มีตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นประมุขแห่งสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระสังฆราชมีราชทินนามว่าอย่างไร กระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อทรงสถาปนา สมเด็จพระพนรัตน (มี) เป็นสมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปริยัติวราสังฆราชาธิบดี** นำให้สันนิษฐานได้ว่า แม้ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมเด็จพระสังฆราชก็คงจะมีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ** เช่นเดียวกัน

ราชทินนามนี้ได้ใช้เป็นแบบสืบมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดให้แก้เป็น **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** และได้ใช้เป็นราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสืบมาจนทุกวันนี้

แต่สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ปัจจุบัน ได้รับพระราชทานทินนามต่างไปจากสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อน ๆ ว่า **สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช** จึงนับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่มิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ได้รับพระราชทานราชทินนามเป็นพิเศษเฉพาะพระองค์ ไม่ได้ใช้พระนามว่า **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** ตามแบบอย่างที่เคยเป็นมา

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ที่สมเด็จพระสังฆราช แต่ไม่เรียกว่า สมเด็จพระสังฆราช เมื่อถึงคราวจะออกพระนามเรียกพระนามกรม เมื่อจะกล่าวถึงตำแหน่งเรียกต่อพระนามว่า **สมณุตมมหาสังฆปริณายก** เป็นครั้งแรกที่เจ้านายได้ทรงรับตำแหน่งนี้

ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษก แด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระสังฆราช คำว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** ซึ่งใช้เรียกเจ้านายผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษกแทนคำว่า "สมเด็จพระสังฆราช" เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

ต่อมาเมื่อ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า คำว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** ก็เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

สรุปได้ว่า ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์คือตำแหน่งที่ **สมเด็จพระสังฆราช** นั้นมีคำเรียกเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. เจ้านายชั้นสูงผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช) เรียกว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** มี ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) และสมเด็จพระมหา-

สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น สูงกว่าสมเด็จพระสังฆราชผู้ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น

๒. พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ทรงได้รับสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** มี ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นภวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้รับพระราชทานฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น

๓. ท่านผู้มิใช่พระบรมวงศานุวงศ์ เมื่อได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราช** ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น ดังที่ปรากฏทั่วไป

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาต่อเนื่องกันมามิได้ขาดทุกรัชกาล กระทั่งถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพียงพระองค์เดียว เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์แล้ว มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่

สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๔ จึงว่างสมเด็จพระสังฆราชเกือบตลอดรัชกาลคือ ๑๕ ปี

ในรัชกาลที่ ๕ ในช่วง ๒๓ ปีแรกแห่งรัชกาล ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเช่นกัน กระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์นั้นก็ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเพียง ๑๐ เดือนเท่านั้นก็สิ้นพระชนม์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) เป็นพระองค์ที่ ๒ ในรัชกาล สมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช ๕ ปีเศษก็สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ หลังจากสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๕ จึงรวมเวลาที่ว่างสมเด็จพระสังฆราชอยู่ถึง ๓๔ ปี นับแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชต่อเนื่องกันมามิได้ขาดจวบจนปัจจุบัน

แต่โบราณมา พระเถระผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จ

พระสังฆราช รวมทั้งสมเด็จพระราชาคณะด้วยนั้น ปรากฏตามพระอธิบายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า **“เฉพาะบางรูปผู้ทรงคุณพิเศษ เช่น เป็นพระอุปัชฌายะหรือพระอาจารย์ของพระราชา...”** หากมิใช่เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ก็ **“ทรงเลือกที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่า”** กล่าวโดยสรุปก็คือ ท่านผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้นจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในทางใดทางหนึ่ง ฉะนั้น ในบางรัชกาลเมื่อหมดท่านที่ดำรงอยู่ในฐานะดังกล่าวแล้ว จึงไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดเป็นสมเด็จพระสังฆราช และไม่ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะบางตำแหน่ง เช่น ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (นาค) สิ้นพระชนม์ ทรงพระราชดำริจะสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) วัดสุทัศนเทพวราราม เป็นสมเด็จพระสังฆราช จนโปรดให้อาลักษณ์ร่างนามที่จะทรงตั้งและกำหนดวันที่จะทรงตั้งแล้ว แต่ทรงพระประชวรเสด็จสวรรคตเสียก่อน จึงยังมิทันได้ทรงตั้ง ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ ก็มิได้ทรงสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) เป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นที่ทรงเคารพ

นับถือมากในฐานเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่และทรงเป็นครูอาจารย์แห่งราชสกุลวงศ์ เมื่อสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาท่านผู้ใดเป็นสมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๕ ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทว) เป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล แม้ว่าในขณะนั้นจะมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นประธานอยู่ในสังฆมณฑล ก็ไม่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกหรือสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ

ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช

เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ ครั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ธรรมเนียมการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมดังที่กล่าวมาแล้ว คือมิได้ถือความสัมพันธ์เกี่ยวข้องในสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นสำคัญ แต่ถือตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นสำคัญ ซึ่งโดยหลักการแล้วก็คือ พระมหาเถระผู้มีสมณศักดิ์สูงสุดเป็นลำดับที่ ๑ จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

การปกครองคณะสงฆ์ไทยแต่เดิมมา แบ่งเป็นคณะ แต่ละคณะมีเจ้าคณะใหญ่ปกครองโดยไม่ขึ้นแก่กัน ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายไว้ในพระมหาสมณศาสนฉบับหนึ่งว่า

“แต่ก่อน คณะแยกกันครอง หรือบางสมัยมีสังฆราชก็เจริญอายุพรรษา มีอยู่ก็เปนแต่เพียงกิตติมศักดิ์ กระทรวงธรรมการจำต้องทำน่าที่สังฆราช ฯ ผลเปนอย่างไรบ้าง ฯ” และในเชิงอรรถพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

ตอนหนึ่งว่า **"คณะใหญ่ทั้ง ๔ นั้นต่างมิได้ขึ้นแก่กัน เมื่อมีกิจอันจะพึงทำร่วมกัน เสนาบดีกระทรวงธรรมการรับพระบรมราชโองการสั่งฯ เจ้าคณะรูปใดมีสมณศักดิ์สูง เสนาบดีก็พูดทางเจ้าคณะรูปนั้น ๆ"** สมเด็จพระสังฆราชจึงทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นกิตติมศักดิ์ ผู้ทำหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชที่แท้จริงคือเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งรับพระบรมราชโองการสั่ง (คือคำสั่ง) จากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น แต่โบราณมา ผู้ปกครองคณะสงฆ์ที่แท้จริงคือสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงรับสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช) ได้ทรงแนะนำกระทรวงธรรมการว่า **"ในเวลานี้ได้ฉันเป็นสังฆราชขึ้น น่าที่กระทรวงธรรมการจะปลดเปลื้องการพระสงฆ์ ที่ตนไม่ถนัดถวายฉันเสียให้เป็นเด็ดขาด จะเบาแรงเข้าและการจะดีขึ้น"** ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง **"ทรงมอบการทั้งปวงซึ่งเป็นกิจธุระพระศาสนา ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้เป็นมหาสังฆปริณายก เพื่อทรงเป็นธุระปกครอง"** ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงเป็นผู้ทำให้พระสงฆ์ได้ปกครองพระสงฆ์กันเองเป็นครั้งแรก และทรงเป็นสมเด็จ

พระสังฆราชพระองค์แรกที่ทรงปกครองคณะสงฆ์โดยตรงด้วยพระองค์เอง ซึ่งได้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้

แม้ว่าลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ของไทยนับแต่อดีตมาจนปัจจุบัน จะแตกต่างกันไปบ้างตามความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า สมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ทั้งในอดีตและในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนเป็นพระมหาเถระผู้ทรงพระเกียรติคุณและทรงปฏิบัติพระศาสนกิจเป็นคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและชาติบ้านเมืองเป็นอย่างมาก แต่ประชาชนและพุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยที่ไม่ค่อยจะได้รู้จักความเป็นไปในส่วนพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ ซึ่งทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นอภิปูชนียบุคคลของชาติและทรงเป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ฉะนั้น มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงได้ดำริจัดพิมพ์หนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** จำนวน ๑๙ พระองค์รวมเป็นหนังสือ ๑๙ เล่มขึ้น เพื่อเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป แต่ละเล่มว่าด้วยพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ คือ

เล่มที่ ๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังโฆษิตาราม

เล่มที่ ๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบุรณะ

เล่มที่ ๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๐ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ วัดราชบพิธสถิต-มหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม

เล่มที่ ๑๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

เล่มที่ ๑๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทย) วัดสระเกศ

เล่มที่ ๑๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม

เล่มที่ ๑๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๑๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร

ในแต่ละเล่ม นอกจากจะเสนอพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์แล้ว ยังได้เสนอพระนิพนธ์บางเรื่องของแต่ละพระองค์และเอกสารสำคัญบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระประวัติหรือการคณะสงฆ์ในยุคนั้น ๆ ไว้ด้วย เพื่อความชัดเจนของเรื่องราวที่ปรากฏในพระประวัติและเพื่อความสะดวกของผู้ที่สนใจจะศึกษาในรายละเอียดหรืออ้างอิง

พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ในหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้นำลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นครั้งแรก ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้จึงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ และได้แก้ไขเพิ่มเติมในส่วนที่ผิดพลาดบกพร่องให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้สนใจทั่วไป

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ 11
[สิริวฑฺฒโน หม่อมเจ้าภุชงค์ ชมพูนุท]

พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรศิริวัฒน์ ขัตติยมหาเจษฎานุพงศ์ อริยวงศาคตญาณวิมล สกลมหาสงฆปรินายก ตรีปิฎกกลาโกศล ภัทรผลพูลสวัสดิสัทธรรมทีปกร ไทวภราดรมหาราชา ภินิษกรมณาจารย์ ภุชงคบุราภิธานครุฐานิยมมหาบัณฑิต สุขสิทธิหิตรรถเมตตาขันตยาศัย ศรีรัตนตรัยศรณาภิรัต สยามาธิปัตยามหาสังฆปาโมกขประธานาธิบดี ศรีสมณุดมบรมบพิตร เสด็จสถิต ณ วัดราชบพิธ ราชวรวิหาร พระอารามหลวง สิงหนาม จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒนมงคล วิบุลยศุภผลจีรฐิติกาล ในพระพุทธศาสนาเทอญ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
พระอุปัชฌาย์

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร
พระกรรมวาจาจารย์

ทรงฉายร่วมกับพระเถระกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ยุคแรก พ.ศ. ๒๔๓๖

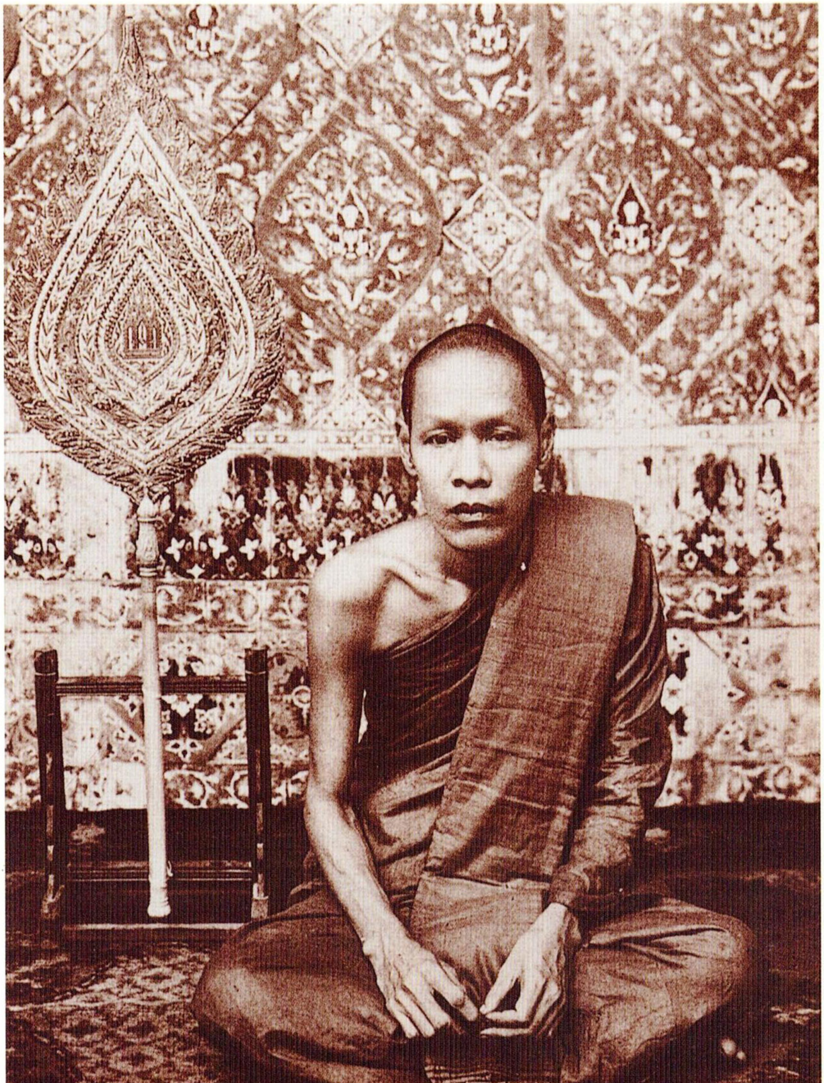

พัดยศสมณศักดิ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

พระประวัติเบื้องต้น

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์* มีพระนามเดิมว่า หม่อมเจ้าภุชงค์ เป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นสาม กรมขุนเจริญผลภูลสวัสดิ์ กับหม่อมปุ่นชมพูนุท ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม ตรงกับวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๒ เมื่อพระชนมายุ ๑๒ พรรษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้ตามเสด็จ คราวเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ จนถึงเมืองสิงคโปร์ แล้วโปรดให้อยู่เล่าเรียนในโรงเรียนแรฟฟัล ณ เมืองสิงคโปร์นั้น พร้อมกับหม่อมเจ้าอื่น ๆ อีกราว ๒๐ องค์ ทรงเล่าเรียนอยู่ที่

---

* ในคำประกาศและพระสุพรรณบัฏ เขียนเป็น “ศิริวัฒน์” ส่วนพระองค์ทรงใช้อย่างนี้

เมืองสิงคโปร์เป็นเวลา ๙ เดือน เมื่อทางกรุงเทพ ฯ ได้มีการเปิดโรงเรียนภาษาอังกฤษสำหรับเจ้านายขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ จึงโปรดให้กลับมาเล่าเรียนต่อที่กรุงเทพ ฯ

ทรงผนวช

พ.ศ. ๒๔๑๖ พระชนมายุ ๑๔ พรรษา ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะทรงดำรงพระยศกรมหมื่น เป็นพระอุปัชฌาย์ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร แต่ยังทรงเป็นหม่อมเจ้าพระราชาคณะ เป็นพระอาจารย์ เมื่อทรงผนวชแล้วเสด็จอยู่ที่วัดราชบพิธ ทรงเล่าเรียนพระปริยัติ-ธรรมต่อมาจนถึงพระชนมายุครบอุปสมบท จึงทรงอุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระวันรัตน์ (ทับ พุทธสิริ) วัดโสมนัสวิหาร เป็นพระอุปัชฌาย์ ทรงได้พระนามฉายาว่า สิริวฑฺฒโน เมื่อทรงอุปสมบทแล้วก็เสด็จประทับ ณ วัดราชบพิธตามเดิม ได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรม ๒ ครั้ง ได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๓๐ เมื่อทรงอุปสมบทได้ ๘ พรรษา ทรงพระกรุณาโปรดตั้งเป็นพระราชาคณะที่ **พระสถาพรพิริยพรต**

ทรงเป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๔๓๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ขณะทรงดำรงพระยศกรมหมื่น ได้ทรงพระดำริจัดตั้งสถาบันการศึกษาแบบใหม่สำหรับภิกษุสามเณรตลอดถึงจัดตั้งโรงเรียนสำหรับกุลบุตรขึ้น เรียกว่า มหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์ เฉลิมพระนามาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อจัดการศึกษาสำหรับภิกษุสามเณรและกุลบุตรให้ทันสมัย และเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ขณะทรงดำรงพระสมณศักดิ์ที่ พระสถาพรพิริยพรต ก็ทรงเป็นกรรมการพระองค์หนึ่งในกรรมการชุดแรกของมหามกุฏราชวิทยาลัย นับว่าทรงเป็นผู้ร่วมบุกเบิกกิจการของมหามกุฏราชวิทยาลัยมาแต่เริ่มต้น และได้ทรงเริ่มมีส่วนร่วมในการบริหารกิจการของมหามกุฏราชวิทยาลัย ให้เจริญก้าวหน้ามาจนตลอดพระชนมชีพของพระองค์

พ.ศ. ๒๔๓๘ ทรงเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่เสมอชั้นเทพ

พ.ศ. ๒๔๔๒ ทรงเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ **พระธรรมปาโมกข์** ในราชทินนามเดิม

ทรงครองวัดราชบพิธ

พ.ศ. ๒๔๔๔ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร เจ้าอาวาสวัดราชบพิธ สิ้นพระชนม์ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ทรงครองวัดราชบพิธสืบต่อมา นับเป็นเจ้าอาวาสพระองค์ที่ ๒

พ.ศ. ๒๔๔๙ ทรงสถาปนาเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรองที่ **พระพรหมมุนี** เจ้าคณะรองในคณะกลาง ในราชทินนามเดิม พร้อมทั้งทรงสถาปนาพระอิสริยยศเป็น**พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า**

พ.ศ. ๒๔๕๓ ในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาพระอิสริยยศเป็น**พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรศิริวัฒน์** ทรงดำรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ **สมเด็จพระพุฒาจารย์** เจ้าคณะใหญ่คณะกลาง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิธีการตั้งกรมดังนี้

พระราชพิธี

วันที่ ๑๐ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ จารึกพระสุพรรณบัฏที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วันที่ ๒๑ มกราคม เวลา ๒ ทุ่มเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปประทับในพระอุโบสถวัดราชบพิธ ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการพระพุทธปฏิมากร โปรดให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระสถาพรพิริยพรต ทรง

ประเคนไตรแก่พระราชาคณะ ๑๐ รูป ที่เจริญพระพุทธมนต์วันนี้ พระสงฆ์ครองไตรมานั่ง ณ อาสนแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการที่พระแท่นทรงกราบแลที่พระแท่นมณฑลแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถวายศีลแล้วเจริญพระพุทธมนต์สัตตปริตจบแล้ว ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับโต๊ะเสวยพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ แล้วเสด็จพระราชดำเนิรกลับพระบรมมหาราชวังเวลา ๕ ทุ่มเศษ

วันที่ ๒๒ มกราคม เวลาเช้า ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องเต็มยศขาวทหารบก เสด็จพระราชดำเนิรด้วยกระบวรรถม้าพระที่นั่งไปยังวัดราชบพิธ มีทหารกองเฉลิมพระเกียรติยศ ซึ่งตั้งแถวรับเสด็จพร้อมด้วยแตรวงธงประจำกอง ถวายวันทยาวุธ บรรเลงเพลงแตรสรรเสริญพระบารมี เสด็จพระราชดำเนิรเข้าในพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนเครื่องมนัสการพระพุทธปฏิมากร ทรงศีลแล้ว ทรงถวายไตรแพรแก่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระสถาพรพิริยพรต แล้วเสด็จพระราชดำเนิรออกมาประทับพระราชอาสน์ ข้างพระแท่นสรง ครั้นได้อุดมฤกษ์เวลาเช้า ๕ โมง ๓๔ นาที ๕๙ วินาฑี หลวงโลกทีปลั่นฆ้องไชย พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระสถาพรพิริยพรต ผันพระพักตรสู่มงคลทิศทักษิณ

สรงน้ำพระพุทธมนต์ พราหมณ์เป่าสังข์ กรมแสงในขับไม้บัณเฑาะว์ พระสงฆ์สวดไชยมงคลคาถา เจ้าพนักงารประโคมแตรสังข์เครื่องดุริยดนตรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถวายน้ำด้วยพระเต้าประทุมศิลาขาว และพระเต้าศิลาจารึกอักษร กับพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ แล้วพระบรมวงศานุวงศ์ แลเจ้าพระยาเสนาบดีซึ่งได้เชิญไว้ ถวายน้ำพระพุทธมนต์ ถวายแล้วพระครูพราหมณ์ถวายน้ำสังข์น้ำครอบตามไสยเวทวิธี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับเข้าประทับในพระอุโบสถตามเดิม พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งฝ่ายทหารพลเรือนเข้าไปประชุมเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทในพระอุโบสถ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระสถาพรพิริยพรตครองไตรแพรใหม่แล้ว เสด็จเข้าไปประทับ ณ ที่สังฆสมาคมโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหารเจ้ากรมพระอาลักษณ์ อ่านประกาศกระแสพระราชดำริห์สถาปนาเพิ่มพระเกียรติยศ เปนพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นแล้ว พราหมณ์เป่าสังข์ กรมแสงในขับไม้บัณเฑาะว์ พระสงฆ์สวดไชยมงคลคาถา เจ้าพนักงารประโคมแตรสังข์ดุริยดนตรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถวายพระสุพรรณบัฏกับเครื่องอิศริยยศ แลดอกไม้ธูปเทียนแล้ว พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรศิริวัฒน์ถวายอติเรก แล้วเสด็จพระราชดำเนิรกลับพระบรมมหาราชวังเวลาเที่ยงเศษ

เวลาบ่าย เจ้าพนักงารตั้งบายศรีเวียนเทียนสมโภช

พระสุพรรณบัฏแล้วเปนเสร็จการ

ประกาศ

ศุภมัสดุ พระพุทธสาสนกาล เปนอดีตภาค ๒๔๕๓ พรรษา กาลปัตยุบัน จันทรโคจร โสณสัมพัตสร กาฬปักษ์ อัฐมีดิถีรวิวาร สุริยคติกาล รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ มกราคม-มาศ พาวีสติมสุรทินโดยกาลนิยม

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ ฯลฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริห์ว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระสถาพรพิริยพรต ได้ทรงผนวชในพระบวรพุทธสาสนามาล่วงแล้วได้หลายพรรษกาล ประกอบด้วยพระวิริยภาพ แลทรงสติปัญญาสามารถทรงชำนาญในพระปริยัติธรรม ได้ทรงเปนอาจารย์สั่งสอนบริษัทให้รอบรู้จนได้เปนเปรียญแล้วเปนอันมาก ทั้งได้ทรงปฏิบัติพระองค์เปนหลักฐานมั่นคง สมควรแก่ตำแหน่งน่าที่พระบรมวงศานุวงศ์แลบรรพชิตผู้ใหญ่ ทำให้เปนที่น่าเลื่อมใสแห่งบรรดาพุทธสาสนิกชนทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต ทรงปกครองสมณบริษัทแลศิษย์ของพระองค์ ด้วยน้ำพระไทยอันโอบอ้อมอารี มีเมตตาเผื่อแผ่ทั่วถึงกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสังเกตเห็นพระคุณสมบัติแน่ชัดแล้ว จึงได้ทรงพระกรุณายกย่องให้ได้เลื่อนอิศริยศักดิ์

ขึ้นเปนลำดับ ดังปรากฏอยู่ในคำประกาศพระบรมราชโองการเมื่อทรงสถาปนาพระอิศริยยศเปนพระองค์เจ้าพระนั้นแล้ว ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระผนวชในพระบวรพุทธสาสนา พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระสถาพรพิริยพรตได้ทรงเปนพระกรรมวาจาจารย์ แลได้ถวายโอวาทตามตำแหน่งอาจารย์ทุกประการ ไม่ฉะเพาะแต่ในขณะเมื่อทรงพระผนวช ถึงต่อมาก็ยังได้ทรงตามเปนธุระตามกาลอันควร ทั้งได้ทรงเปนพระอุปัธยาจารย์กุลบุตรที่ได้บรรพชาอุปสมบท นับว่าพระองค์เปนสุนทรพรตอันประเสริฐ พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวชในพระพุทธสาสนาแลดำรงคุณธรรมสม่ำเสมอเช่นนี้ ในเวลานี้มีน้อยพระองค์ จึงนับว่าทรงเปนอัจฉริยบุรุษพระองค์หนึ่ง สมควรที่จะได้เพิ่มพระอิศริยยศให้ปรากฏในราชตระกูลแลในสมณศักดิ์ให้ใหญ่ยิ่งขึ้น

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระสถาพรพิริยพรต ขึ้นเปนพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรศิริวัฒน์ ขัติยพงศ์พรหมจารีประสาทนียคุณากร สถาพรพิริยพรต อังคีรสสาสนธำรงราชวรวงศ์วิสุต วชิราวุธมหาราชอภินิษกรมณาจารย์ สุขุมญาณวิบุลย สุนทรอรรถปริยัติโกศล โศภนศีลสมาจารวัตรมัชฌิมคณิศรมหาสังฆนายก พุทธสาสนดิลกสถาวีรบพิตร

สิงหนาม ทรงศักดินา ๑๑๐๐๐ อย่างพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าต่างกรม ตามพระราชกำหนดกฎหมาย ทรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระราชาคณะชั้นเจ้าคณะใหญ่ บัญชาการคณะกลาง พระราชทานนิตยภัตรเปนยศบูชา ราคาเดือนละ ๔๐ บาท ขออาราธนาให้ทรงรับธุระพระพุทธสาสนาเปนภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์แลอนุเคราะห์พระภิกษุสงฆ์สามเณรในพระอารามทั้งปวงซึ่งขึ้นในคณะโดยสมควรแก่พระกำลัง แลอิศริยยศซึ่งพระราชทานมานี้ จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒมงคล จิรฐิติกาลในพระพุทธสาสนาเทอญ

เมื่อทรงกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เลื่อนพระอิศริยยศดังนี้แล้ว จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ทรงตั้งเจ้ากรมเปนหมื่นชินวรศิริวัฒน์ ถือศักดินา ๔๐๐ ปลัดกรมเปนพันพยาพัฏสรรพกิจ ถือศักดินา ๓๐๐ สมุห์บาญชีเปนพันลิขิตพลขันธ์ ถือศักดินา ๒๐๐ ให้ผู้ซึ่งได้รับตำแหน่งทั้ง ๓ นี้ ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไป ให้มีความสุขสวัสดิเจริญเทอญ

๓ ฝ่ายสมณศักดิ์นั้น ให้ทรงมีถานานุศักดิควรตั้งถานา-นุกรมได้ ๑๐ รูป คือ

พระครูปลัดสัมพิพัฒพรหมจรรยาจารย์ สรรพกิจวิธานโกศล โสภนวัตรจรรยาภิรัต มัชฌิมคณิศรสถาวีรธุรธารี

มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๑๒ บาท ๑

พระครูธรรมาธิการ มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๖ บาท ๑

พระครูวิจารณ์ธุรกิจ มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๖ บาท ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูวินัยธรรม ๑

พระครูโฆษิตสุทธสร ๑

พระครูอมรสรนาท ๑

พระครูสังฆวิธาน ๑

พระครูสมุห์ ๑

พระครูใบฎีกา ๑ รวม ๑๐ รูป

ขอให้พระคุณผู้ซึ่งได้รับตำแหน่งทั้งปวงนี้ มีความสุข สิริสวัสดิ์สถาพร ในพระพุทธสาสนาเทอญ

ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

พ.ศ. ๒๔๖๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๖๔ ครั้นถึงวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๖๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรศิริวัฒน์ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ และทรงสถาปนาสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า สกลสังฆปรินายก มีสำเนาประกาศ ดังนี้

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

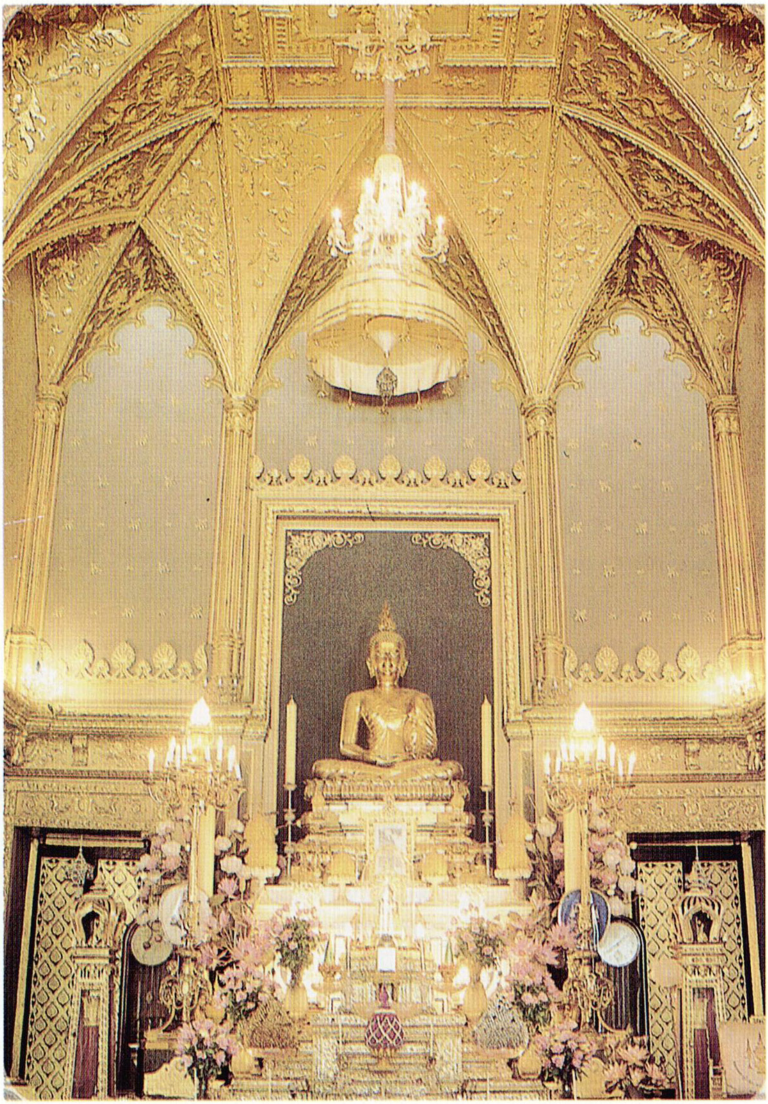

พระพุทธอังคีรส ในพระอุโบสถวัดราชบพิธฯ

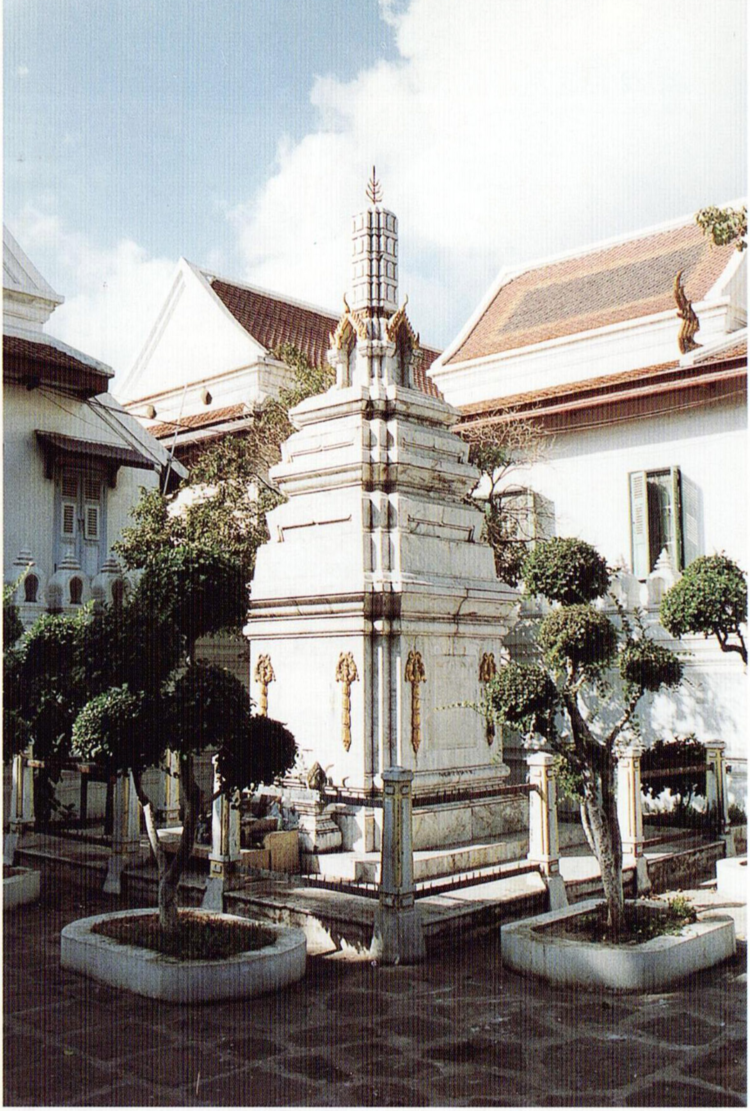

ประกาศ
สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ประกาศทราบทั่วกัน

ด้วยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งสกลสังฆปรินายกปธานาธิบดีสงฆ์ สิ้นพระชนม์ล่วงลับไปเสียแล้ว ทรงพระราชดำริว่า พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรศิริวัฒน์ สมเด็จเจ้าคณะใหญ่หนกลาง ทรงมีคุณูปการในทางพุทธสาสนกิจ สมควรจะดำรงตำแหน่งสนองพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสืบไปได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้สถาปนา คำนำพระนาม แลฐานันดรศักดิ์ขึ้นเปนพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรศิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ดำรงตำแหน่งสกลสังฆปรินายก ปธานาธิบดีแห่งสังฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักรสืบไป

พระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศไว้ ณ วันที่ ๒๐ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ เปนปีที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

ถึง พ.ศ. ๒๔๖๙ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาเลื่อนพระอิสริยยศเป็น **กรมหลวง**

คำเรียกตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช มี ๓ อย่าง

เมื่อทรงสถาปนา พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ เป็นสมเด็จสกลสังฆปรินายก ปธานาธิบดีแห่งสังฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักรนั้น โปรดสถาปนาคำสำหรับเรียกตำแหน่งนี้ว่า "สมเด็จพระสังฆราชเจ้า" ซึ่งปรากฏพระนามนี้ขึ้นเป็นครั้งแรกในคราวนี้ ฉะนั้น จึงได้มีคำนำพระนามสำหรับตำแหน่ง สมเด็จสกลสังฆปรินายก หรือสมเด็จสกลมหาสังฆปรินายก เป็น ๓ อย่าง เป็นธรรมเนียมสืบมา คือ

๑. เจ้านายชั้นสูงผู้ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จสกลสังฆปรินายก หรือสมเด็จพระสังฆราช มีคำนำพระนามว่า "สมเด็จพระมหาสมณเจ้า" มี ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า มีชื่อเรียกเป็นพิเศษว่า "มหาสมณุตมาภิเษก" เจ้านายผู้ทรงได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษกเท่าที่ปรากฏมา เป็นชั้นพระองค์เจ้าขึ้นไป สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงพระยศสูงกว่าสมเด็จพระสังฆราชทั่วไป ทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น เกิดมีขึ้นเป็น

ครั้งแรกในรัชกาลที่ ๖ เมื่อทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๒. พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาเป็นสมเด็จสกลสังฆปรินายก หรือสมเด็จพระสังฆราช มีคำนำพระนามว่า "สมเด็จพระสังฆราชเจ้า" ซึ่งมีอยู่ ๒ พระองค์คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (พระนามเดิม หม่อมเจ้าภุชงค์) และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (พระนามเดิม หม่อมราชวงศ์ ชื่น นภวงศ์) สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงพระยศสูงกว่าสมเด็จพระ-สังฆราชทั่วไป ทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้าเท่าที่ปรากฏมา เป็นชั้นหม่อมเจ้าลงมา เกิดมีขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ ๖ เช่นกัน โดยทรงสถาปนา พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ ในตำแหน่ง สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เป็นพระองค์แรก

๓. ท่านผู้ได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จสกลสังฆ-ปรินายก ที่มิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ เรียกว่า "สมเด็จพระสังฆราช" ซึ่งมีมาแต่โบราณจวบจนปัจจุบัน ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น

สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า หรือสมเด็จพระสังฆราชเจ้านั้น มี

พระนามเฉพาะสำหรับแต่ละพระองค์ไป เช่น กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ เป็นต้น แต่สำหรับผู้ที่มิใช่พระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราชนั้น มีพระนามสำหรับตำแหน่งเหมือนกันทุกพระองค์มาแต่โบราณ คือ "สมเด็จพระอริยวงษญาณ" ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขเป็น "สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ" ดังที่ปรากฏสืบมาจนปัจจุบัน

อนึ่ง สมเด็จพระสังฆราช ผู้มิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ แต่มีพระนามสำหรับตำแหน่งเป็นพิเศษ ไม่ใช้พระนามว่า "สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ" มีเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น คือ "สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก" พระองค์ปัจจุบัน ซึ่งเสด็จสถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ

พ.ศ. ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีการจัดสร้างพระไตรปิฎก เพื่อถวายเป็นพระอนุสาวรีย์เชิดชูพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีการชำระและจัดพิมพ์ขึ้นใหม่ เรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ต้นฉบับสำหรับตรวจชำระและจัดพิมพ์

ขึ้นใหม่ครั้งนี้ ใช้พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ จำนวน ๓๙ เล่มเป็นพื้น พร้อมทั้งตรวจชำระเพิ่มคัมภีร์ที่ยังมิได้จัดพิมพ์ในครั้งรัชกาลที่ ๕ ให้ครบบริบูรณ์ด้วย รวมเป็นพระไตรปิฎกที่จัดพิมพ์ขึ้นใหม่ครั้งนี้ จำนวน ๔๕ เล่มจบบริบูรณ์

ในการตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดให้กราบทูลอาราธนาสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ทรงเป็นประธานในการตรวจชำระ พร้อมทั้งทรงพระกรุณาโปรดให้อาราธนาพระเถระผู้ชำนาญพระไตรปิฎกอีก ๘ รูป เป็นกรรมการตรวจชำระ การตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ เริ่มดำเนินการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ พิมพ์เสร็จบริบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ นับเป็นพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ที่สมบูรณ์ฉบับแรกของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

ในการตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยาม-รัฐดังกล่าวนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ นอกจากจะทรงเป็นประธานในการตรวจชำระแล้ว พระองค์ยังได้ทรงตรวจชำระคัมภีร์อังคุตตรนิกาย แห่งพระสุตตันตปิฎก ตลอดพระคัมภีร์ด้วยพระองค์เอง รวมเป็นหนังสือ ๕ เล่มด้วย นับเป็นพระเกียรติคุณในทางพระปริยัติธรรมอีกประการหนึ่งของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น

อนึ่ง พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐดังกล่าวนี้ เมื่อได้ตรวจชำระและจัดพิมพ์ขึ้นเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานกรรมสิทธิในหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐนี้แก่มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนาเพียงแห่งเดียวในประเทศไทยในขณะนั้น เพื่อประโยชน์แก่ความเจริญก้าวหน้าของการศึกษาทางพระพุทธศาสนา หรือพระปริยัติธรรมสืบไป

สำเนาจากราชกิจจานุเบกษา

เล่ม ๔๔ ตอนที่ ๓ วันที่ ๑๗ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๐

ประกาศพระราชทานกรรมสิทธิหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐแก่มหามกุฎราชวิทยาลัย

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้า ฯ ว่า พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ผู้จัดการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฏฐ ได้ทำหนังสือขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้มหามกุฏราชวิทยาลัยมีกรรมสิทธิในหนังสือพระไตรปิฎกที่กล่าวนามมาแล้ว

ทรงพระราชดำริเห็นว่า มหามกุฏราชวิทยาลัยเปนสำนักกลางแห่งการศึกษาพระปริยัติธรรม และเปนผู้รักษาฉบับพระบาลีมิให้วิปัลลาศ จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้มหามกุฏราชวิทยาลัยมีกรรมสิทธิในหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฏฐ และได้สิทธิต่าง ๆ ตามพระราชบัญญัติกรรมสิทธิหนังสือจงทุกประการ.

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๐ เปนปีที่ ๓ ในรัชกาลปัตยุบัน.

มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย

มหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระดำริจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ เพื่อเป็นสถานศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น ได้ดำเนินการกิจการมาเป็นลำดับโดยต่อเนื่อง โดยระยะแรกพระเถรานุเถระในคณะธรรมยุตผู้เป็นกรรมการ ได้ผลัดเปลี่ยนกันเป็นนายกกรรมการ วาระละ ๑ ปี การบริหารกิจการของมหามกุฏราชวิทยาลัยได้ดำเนินมาในลักษณะนี้จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการดำเนินกิจการของมหามกุฏ ฯ การผลัดเปลี่ยนกันเป็นนายกกรรมการระหว่างกรรมการไม่เป็นการสะดวก จึงตกเป็นหน้าที่ของเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตต้องรับภาระเป็นนายกกรรมการโดยตำแหน่ง ซึ่งได้ถือเป็นประเพณีปฏิบัติสืบมาจนปัจจุบัน

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ขณะทรงดำรงตำแหน่งนายกกรรมการมหามกุฏ ฯ นั้น ได้โปรดให้จัดตั้ง "มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย" ขึ้น เพื่อนำดอกผลอันเกิดจากทรัพย์สินของมหามกุฏ ฯ มาช่วยบำรุงอุดหนุนการศึกษาพระปริยัติธรรมและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยได้รับการจดทะเบียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ หลังจากที่ได้ตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยมาได้ ๔๐ ปี นับเป็นพัฒนาการขั้นที่ ๒ ของมหามกุฏราชวิทยาลัย สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ จึงทรงเป็นนายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นพระองค์แรก

งานพระนิพนธ์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ทรงมีพระปรีชาสามารถในทางรจนา นับได้ว่าทรงเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญพระองค์หนึ่งในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงนิพนธ์ตำรับตำราและหนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนาไว้มาก เช่น พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย มหานิบาตชาดก ต้นบัญญัติ สามเณรสิกขา เป็นต้น ซึ่งพระนิพนธ์เหล่านี้ยังได้ใช้เป็นคู่มือในการศึกษาภาษาบาลี และศึกษาพระพุทธศาสนาของภิกษุสามเณรและบุคคลทั่วไปอย่างแพร่หลายอยู่จนบัดนี้

พระอวสานกาล

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ทรงประชวรด้วยพระโรคเส้นพระโลหิตในกระเพาะพระบังคลเบาพิการ ทำให้พระบังคลเบาเป็นโลหิต สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ สิริพระชนมายุได้ ๗๙ พรรษา ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ๑๖ ปี

แถวหน้า จากซ้ายไปขวา **พระพรหมมุนี** (แย้ม อุปวิกาโส), **สมเด็จพระสังฆราช** (แพ ติสฺสเทโว), **พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า**, **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์**, **สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์** (เจริญ ญาณวโร),
แถวหลัง **พระพุทธวิริยากร** (จันทร์ จนฺทกนฺโต), **พระธรรมวโรดม** (เซ่ง อุตฺตโม), **พระศาสนโศภน** (แจ่ม จตฺตสลฺโล), **สมเด็จพระวันรัต** (เฮง เขมจารี)

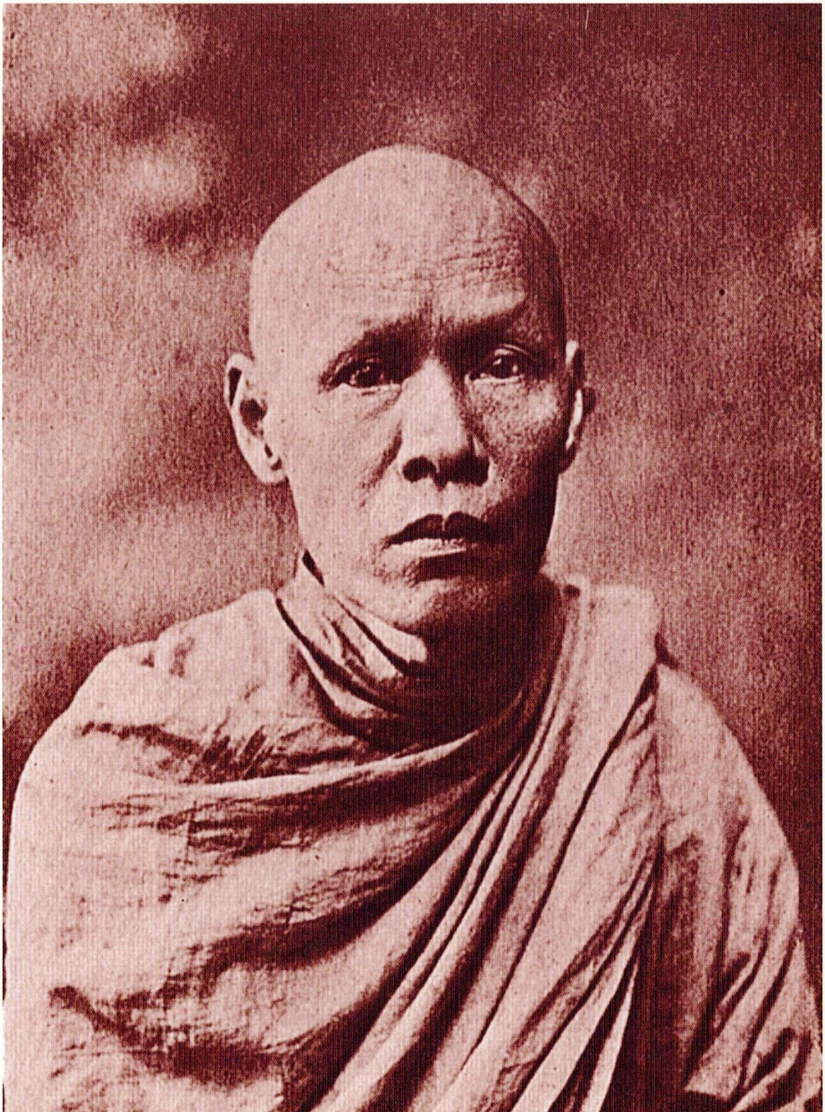

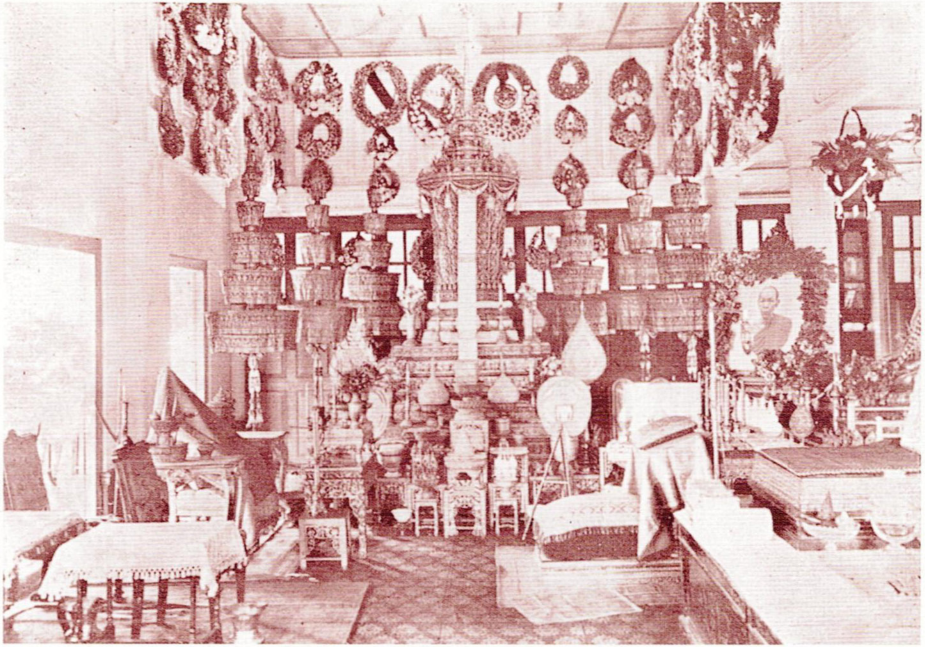

พระโกศพระศพ
พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
ในตำหนักอรุณ วัดราชบพิธ

ภาคผนวก

โลกธรรม

พระนิพนธ์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส

ลาโภ อลาโภ อยโส ยโส จ
นินฺทา ปสํสา จ สุขํ จ ทุกฺขํ
เอเต อนิจฺจา มนุเชสุ ธมฺมา
อสสฺสตา วีปริณามธมฺมา
เอเต จ ญตฺวา สติมา สุเมโธ
อเวกฺขตี วีปริณามธมฺมา
อิฏฺฐสฺส ธมฺมา น มเถนฺติ จิตฺตํ
อนิฏฺฐโต โน ปฏิฆาตเมติ
ตสฺสานุโรธา อถ วา วิโรธา
วิธูปิตา อตฺถคตา น สนฺติ
ปทญฺจ ญตฺวา วิรชํ อโสกํ
สมฺมปฺปชานาติ ภวสฺส ปารคูติ.

จะแสดงโลกธรรม ๘ ฯ ผู้รู้แลได้ปฏิบัติมิให้โลกธรรมครอบงำย่ำยีจิตต์ของตนจนเกินไป หรือจนเบาบางห่างไกลจิตต์ก็ได้ประสบความผาสุกทุกอิริยาบถไม่ว่าเวลาไร ผู้เช่นนี้มีอยู่

มิใช่น้อย ผู้ยังไม่รู้จึงไม่ได้ปฏิบัติ จิตต์ก็ฟุ้งซ่านระส่ำระสาย วุ่นวายเดือดร้อน เพราะโลกธรรมก็มีอยู่มากหลายเหมือนกัน ฯ เพราะฉะนั้นจะได้แสดงสำหรับประดับความดำริแห่งผู้ไม่รู้ เพื่อได้ทำในจิตต์มิให้โลกธรรมอันทำน้ำจิตต์ให้ระส่ำระสาย ธรรมบรรยายนี้จึงชื่อว่าเป็นอนุสาสนี สำหรับประชุมชนผู้ไม่รู้ได้เรียนรู้แลฝึกจิตต์ให้รู้เท่าโลกธรรม ฯ

อธิบายโลกธรรมทั้ง ๘

๑. สวิญญาณกทรัพย์ ทรัพย์ที่มีวิญญาณ ได้แก่มนุษย์แลสัตว์ทั้งปวง อวิญญาณกทรัพย์ ทรัพย์ที่หาวิญญาณมิได้ ได้แก่แก้วแหวนเงินทองเครื่องใช้ไม้สอย ไร่นาเรือกสวนที่บ้านร้านเรือแพเป็นต้น ฯ ทรัพย์ที่มีวิญญาณแลทรัพย์ที่ไม่มีวิญญาณ โดยประเภทอีกนัยหนึ่งมี ๒ คือทรัพย์ที่มีวิญญาณทั้งปวง กับทรัพย์ที่ไม่มีวิญญาณ แพนกที่ยกรื้อขนไปได้ เรียกว่า สังหาริมทรัพย์ ๑ ทรัพย์ที่หาวิญญาณมิได้ อยู่กับที่เช่นที่บ้านนา สวน ตึก เรือน เป็นต้น เรียกว่าอสังหาริมทรัพย์ ๑ ทรัพย์ที่กล่าวมาแล้วนี้ที่บุคคลได้มาเป็นสิทธิ์ของตน ชื่อว่าลาภ ฯ

๒. ลาภเหล่านั้นมาพิบัติไปด้วยภยันตราย เช่นทำผิดกฎหมายแผ่นดินถูกริบต้องปรับไหม เพลิงไหม้ น้ำพัดไป ถูกฉ้อ ถูกโจรปล้น ชื่อว่าเสื่อมลาภ ฯ

๓. ได้รับยกย่องให้มีอิสริยยศตั้งแต่ชั้นต่ำจนถึง

ชั้นสูงสุด หรือเพียงแต่ชั้นใดชั้นหนึ่ง มีบริษัทบริวารน้อยหรือมากเพิ่มพูนประดับอิสริยยศ ชื่อว่ายศ ฯ

๔. ประพฤติทุจริต คนไม่นับหน้าถือตา ถูกถอดแลปลดชรา บริษัทบริวารหลีกเลี่ยงไม่นิยมยำเกรง ชื่อว่าเสื่อมยศ ฯ

๕. ติเตียนต่อหน้าหรือลับหลังก็ตามโดยความเป็นจริงแลเกินไปกว่าความเป็นจริง หรือถูกติเตียนโดยผู้ถูกติเตียนไม่ได้ประพฤติเสียหายดังที่กล่าวติ ชื่อว่านินทา ฯ

๖. ยกย่องตามเป็นจริง แลเกินกว่าความจริง หรือยกย่องโดยผู้ถูกยกย่องไม่ได้ทำดีตามที่ยกย่อง ชื่อว่าสรรเสริญ ฯ

๗. สบายกาย สบายใจ แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือสบายทั้งกายทั้งใจ ชื่อว่าความสุข ฯ

๘. ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือไม่สบายทั้งกายทั้งใจ ชื่อว่าความทุกข์ ฯ โลกธรรม ๘ มีอรรถาธิบายโดยประสงค์ดังนี้ ฯ

๘

โลกธรรม ๘ เกิดแต่เหตุแลให้ผล

๑. บุคคลผู้เลี้ยงชีพโดยชอบธรรม เช่นเป็นชาวนาก็ลงทุนลงแรงทำนา โชคดีฝนฟ้าน้ำท่าก็เป็นไปพอดี เจ้าของก็เกี่ยวนวดส่งขายได้กำไรพอประมาณบ้าง ได้เกินคาดหมายบ้าง

เป็นลาภที่เกิดแต่เหตุที่ประกอบโดยชอบธรรม ได้ประสพผลคือความมีทรัพย์มั่งคั่ง ได้เลี้ยงครอบครัวบริบูรณ์ ฯ กิจการของชาวสวนพ่อค้าแลช่างผู้ทำโดยสัมมาอาชีวะ ก็เป็นดุจเดียวกันกับชาวนาอันพรรณนามาแล้ว ฯ

ฝ่ายบุคคลผู้เลี้ยงชีพโดยมิจฉาชีพ เช่นหาทางฉ้อโกงอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือประพฤติเป็นโจรปล้นบ้าน ผู้ประพฤติชั่วเช่นนี้ก็เป็นเหตุให้มีทรัพย์สินเงินทอง เป็นเหตุให้ลาภเกิดขึ้นเหมือนกัน แต่ต่างกันเพราะลาภเช่นนั้นเกิดแต่เหตุที่ประกอบหาชอบธรรมไม่ ให้ผลมีแต่วิปฏิสารเดือดร้อนอยู่เสมอ ที่สุดก็จะได้รับโทษทัณฑ์ไม่เร็วก็ช้า ฯ เหตุให้เกิดลาภ เหตุให้เกิดผลต่างกัน เพราะเกิดจากสัมมาชีพ หรือมิจฉาชีพ ผู้หวังมีลาภควรเว้นมิจฉาชีพ ควรให้เป็นไปแต่สัมมาชีพ ถึงจะสมควรแก่ภาวะของตนผู้หวังมีลาภ ฯ

๒. บุคคลระวังไม่ดี ทรัพย์ทั้งปวงที่มีอยู่ก็จะถึงความวิบัติด้วยภัยอันใดอันหนึ่งมีราชภัย คือทำผิดกฎหมายต้องถูกปรับไหมเป็นต้น หรือก็เป็นผู้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทแต่ก็เผอิญเคราะห์ร้าย หรือกรรมที่ทำไว้แต่ปางหลังมาอำนวยผล สมบัติพัสดุบรรดาที่มีก็ถึงความพินาศไปจนสิ้นเนื้อประดาตัว โจรทำโจรกรรม ได้อะไรมายากที่จะเก็บงำไว้ได้ เพราะเป็นของร้อนมีแต่จะฉิบหายไปด้วยราชทัณฑ์ มิหนำซ้ำพลอยพาทรัพย์สินที่มีอยู่ซึ่งได้มาโดยชอบธรรมหมดไปด้วย ฯ เหตุแห่ง

ความเสื่อมลาภเป็นดังนี้ ฯ

ความเสื่อมลาภนั้น ให้เกิดผลคือความยากจนเข็ญใจอย่างร้ายกาจ ถึงกับวันหนึ่ง ๆ จะมีอาหารบริโภคก็เต็มทีบางวันมีกิน บางวันก็ต้องอด ฯ

๓. บุคคลประพฤติสุจริต มีความอุตสาหะ แต่ในทางที่ชอบประกอบด้วยปรีชา ย่อมมีชื่อเสียงดีปรากฏ เป็นเหตุให้ได้รับยศบรรดาศักดิ์ ตามคุณานุรูปโดยลำดับ ฯ บุคคลแม้ปรากฏว่าเป็นผู้ประพฤติทุจริต เกียจคร้านงานการที่มีประโยชน์ไม่เห็นโทษในงานการที่หาประโยชน์มิได้ กลับขยันขันแข็งทำจริง ๆ ก็ยังมียศยิ่งนี้ พอจะหยั่งลงสันนิษฐานได้ว่าเพราะกุศลสัมมาปฏิบัติแต่ปางหลังกำลังมาอำนวยผลนั่นเอง จึงได้ยศยิ่งใหญ่ ฯ นี้ก็เป็นเหตุให้ได้ยศ ฯ ความมียศให้ผล คือมีผู้นับหน้าถือตา แลเป็นทางมาแห่งโภคทรัพย์ ฯ

๔. บุคคลผู้มียศ ไม่สงวนยศ มาเป็นผู้ประมาทประพฤติแต่ทุจริตเห็นเป็นกิจดี นี้เหตุแห่งความเสื่อมยศ ฯ ต้องถูกถอดลงเป็นคนสามัญ ไม่มีใครเคารพยำเกรง นี้เป็นผลแห่งความเสื่อมยศ ฯ

๕. บุคคลประพฤติผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือบุคคลที่คนอื่นไม่พอใจ จะประพฤติผิดหรือถูกก็ตาม เป็นเหตุที่จะยกขึ้นติฉินนินทาโดยเป็นจริงน่าติบ้าง โดยเกินไปบ้าง โดยไม่เป็นจริง ไม่น่าติบ้าง ฯ เหตุแห่งความนินทาดังนี้ ฯ นินทาให้

ผล คือผู้ถูกนินทา ถ้าผู้นินทาถูก ผู้ถูกนินทาทำความผิดจริง ผู้ถูกนินทาก็เสียชื่อในส่วนที่ทำผิดนั้น ถ้าผู้ถูกนินทางดเว้นการทำผิดนั้นเสียไม่ทำต่อไป ก็ชื่อว่าได้รับประโยชน์จากความนินทา ฯ

ผู้ถูกนินทาทำผิดจริงแต่ถูกนินทามากเกินไป ถึงอย่างนั้นก็เสียชื่อเท่าที่ทำผิด ไม่ใช่เสียชื่อมากเกินไปตามที่ถูกนินทา ฯ ผู้ประพฤติดีอยู่เป็นปกติ แต่ถูกติฉินนินทาก็ไม่เสียชื่อไม่ควรวิตก ฯ

๖. บุคคลประพฤติดีอย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏ ก็มีผู้สรรเสริญ หรือผู้ประพฤติไม่ดีอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็มีผู้ยกยอเหมือนกัน แต่ผู้พูดยกยอนั้น คงมีความประสงค์สิ่งไรในผู้นั้นเหตุแห่งความสรรเสริญดังนี้ ฯ ความสรรเสริญให้ผล คือผู้ได้รับคำสรรเสริญ ถ้ามีปรีชาก็จะได้รู้สึกว่าความประพฤติดีของตนปรากฏแก่ผู้อื่น ก็จะประพฤติอยู่เสมอแลประพฤติให้ดียิ่งขึ้นถ้าเขลาก็จะหันไปประพฤติไม่ดีก็เปนได้ ฯ ถ้าผู้ถูกยออันไม่น่ายอ เพราะไม่มีความดีในตน มัวแต่เพลินไปในคำยอ ไม่ทำความดีก็ไม่มีทางจะทำดีอะไร ฯ

๗. บุคคลได้ลาภได้ยศโดยชอบธรรม ได้ความสรรเสริญโดยน่าสรรเสริญจริง เป็นเหตุให้ได้ความสุข ฯ บุคคลรักษาตัวดีหมั่นผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ทำกิจการไม่ให้บอบช้ำ หมั่นพักผ่อนให้เพียงพอดี ระวังอาหารการกินอยู่หลับนอน

เป็นเหตุไม่ค่อยเกิดโรค ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง ลาภเช่นนี้ให้ผลได้ความสุขกายสุขใจ ฯ อดทนต่อกำลังกิเลส และผรุสวาจา ทุกขเวทนา ประกอบด้วยโสรัจจะความเสงี่ยมนี้เป็นตัวลาภอย่างยอด ให้เกิดสุขจิตต์ตลอดจนกายก็เป็นสุข ฯ

๘. บุคคลเสื่อมลาภเสื่อมยศ ถูกติฉินนินทา เพราะประพฤติความเสียหาย ระวังรักษาร่างกายไม่ดี ก็เกิดเจ็บไข้ ปล่อยให้ตกอยู่ในอำนาจกิเลส ประสงค์สิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นสมประสงค์ เหล่านี้เป็นเหตุให้ทุกข์ระทมกายระทมใจเกิดขึ้น ฯ

บุคคลผู้ยังไม่ทราบ หรือทราบแต่เผิน ๆ เมื่อทราบว่าลาภมีอธิบายอย่างไรเป็นต้นแล้ว พิจารณาถึงเหตุแห่งลาภ ผลของลาภเป็นต้น ได้ความอย่างไรแล้ว พึงให้เกิดแต่ลาภที่มาจากเหตุคือสัมมาอาชีวะ อย่าพึงให้เกิดจากมิจฉาอาชีวะ ฯ เหตุแห่งความเสื่อมก็ไม่ควรให้เกิด เมื่อประพฤติโดยทางสัมมาอาชีวะอยู่เป็นปกติ ก็ได้รับผลแห่งความเสื่อมลาภ ก็จะพึงเห็นว่าเป็นการเหลือวิสัยที่จะแก้ไข เพราะคงเป็นอกุศลกรรมปางหลังมาบันดาลให้ได้รับผล ฯ ผู้ยังไม่เข้าใจพึงทราบดังนี้เป็นตัวอย่าง ฯ

โลกธรรมเกิดแก่บุคคลทั่วหน้า แต่ใจของผู้นั้น ๆ ต่างกัน

สตรีบุรุษคฤหัสถ์บรรพชิตทั่วกันจะต้องประสบกระทบกระทั่งโลกธรรมไม่มีสิ่งไรจะป้องกัน ข้อสำคัญนั้นควรประพฤติให้ดีชอบ พิจารณาให้เห็นความเป็นไปของโลกธรรมนั้นมีปกติเป็นอย่างไร แล้วทำใจให้มั่นคงเป็นหลัก ไม่น้อมใจไปตามโลกธรรมซึ่งมีปกติไม่อยู่ที่ ฯ โลกธรรมย่อมกระทบบุคคลไม่เลือกหน้า แลทำจิตต์ฉันใดจะเป็นหลักมั่นไม่คลอนโคลง จะได้นำโลกธรรมสูตร อันเป็นพระพุทธภาษิตสุคโตวาท กล่าวข้อความเช่นนั้นมาแสดง เพื่อเป็นข้อปฏิบัติของผู้หวังความสุขในชาตินี้แลชาติหน้า ฯ

โลกธรรมสูตร

ก็โลกธรรมสูตรนั้นมาในอัฏฐกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า **เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม** กาลครั้งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จประทับอยู่ ณ เชตวนารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐีใกล้พระนครสาวัตถี ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายในที่นั้น เพื่อให้ตั้งจิตต์สดับพระพุทธ-โอวาท จึงตรัสว่า **อฏฺฐิมา ภิกฺขเว โลกธมฺมา โลกํ อนุปริวตฺ-ตนฺติ โลโก จ อฏฺฐสุ โลกธมฺเม อนุปริวตฺตติ** แน่ะ ภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ เหล่านี้ย่อมเป็นไปตามโลกคือหมู่สัตว์ โลกคือหมู่สัตว์ย่อมเป็นไปตามโลกธรรม ฯ โลกธรรม ๘ คือ ลาภ

เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ ฯ แน่ะภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ ย่อมเกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแลแก่อริยสาวกผู้ได้สดับ ฯ ปุถุชนกับอริยสาวกจะแปลกกันจะอธิบายความผิดกันจะต่างกันอย่างไร ฯ

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ธรรมทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นเค้ามูล เป็นผู้แนะนำเป็นที่ระลึกอาศัย ฯ เนื้อความแห่งภาษิตนั้นจงแจ่มแจ้งแด่พระผู้มีพระภาค ภิกษุทั้งหลายได้ฟังพระผู้มี-พระภาคแล้ว จักได้ทรงจำไว้เป็นเนติแบบอย่าง ฯ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสเตือนให้ภิกษุเหล่านั้นฟังแลทำใจให้ดีแล้วตรัสว่า แน่ะภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ปุถุชนนั้นหาพิจารณาเห็นตามความเป็นจริงว่า โลกธรรม ๘ นี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่โลกธรรมนั้นแล เป็นของไม่เที่ยง เป็นของไม่คงทน เป็นของแปรปรวน ฯ โลกธรรม ๘ ก็ครอบงำจิตต์แห่งปุถุชนนั้นตั้งอยู่ ฯ ปุถุชนนั้นก็ยินดีตามโลกธรรมที่เป็นอิฏฐารมณ์ คือ ลาภ ยศ ความสรรเสริญแลความสุข ยินร้ายในโลกธรรมที่เป็นอนิฏฐารมณ์ คือ ความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ ความนินทาแลความทุกข์ ฯ เมื่อปุถุชนถึงพร้อมด้วยความยินดีแลความยินร้ายอย่างนี้แล้ว ก็ย่อมไม่พ้นจาก ชาติ ชรา มรณ โสก ปริเทว ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรากล่าวว่าไม่พ้นจากทุกข์ ฯ

แน่ะ ภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ เกิดขึ้นแก่อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว อริยสาวกนั้น พิจารณาเห็นตามความเป็นจริงว่าโลกธรรมนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่โลกธรรมนั้นแลเป็นของไม่เที่ยง เป็นของไม่คงทน เป็นของแปรปรวน ฯ โลกธรรม ๘ ก็ไม่ครอบงำจิตต์แห่งอริยสาวกนั้นตั้งอยู่ ฯ อริยสาวกนั้นก็ไม่ยินดีตามโลกธรรมที่เป็นอิฏฐารมณ์ คือ ลาภ ยศ ความสรรเสริญแลความสุข ย่อมไม่ยินร้ายในโลกธรรมที่เป็นอนิฏฐารมณ์ คือ ความเสื่อมลาภ ความเสื่อมยศ ความนินทา แลความทุกข์ ฯ เมื่ออริยสาวกละความยินดีแลความยินร้ายอย่างนี้แล้ว ก็ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณ โสก ปริเทว ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เราย่อมกล่าวว่าพ้นจากทุกข์ ฯ

แน่ะ ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนกับอริยสาวกแปลกกันหมายความผิดกันต่างกันอย่างนี้แล ฯ เมื่อสมเด็จพระผู้มี-พระภาคตรัสฉะนี้แล้ว จึงตรัสนิคมคาถาว่า

ลาโภ อลาโภ อยโส ยโส จ นินฺทา ปสํสา จ สุขํ จ ทุกฺขํ เป็นต้น มีความว่าธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้ คือ ลาภ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ ยศ นินทา สรรเสริญ สุข แลทุกข์ เป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นวิปริณามธรรม ผู้มีปัญญามีสติรู้แล้วย่อมพิจารณาเห็นธรรมเหล่านี้เป็นวิปริณามธรรม สภาพแห่งโลก-ธรรมที่เป็นอิฏฐารมณ์ย่อมไม่ย่ำยีจิตต์แห่งผู้มีปัญญานั้น จิตต์แห่งผู้มีปัญญานั้นย่อมไม่ถึงซึ่งความคับแค้น เพราะโลกธรรมที่

เป็นอนิฏฐารมณ์ ความยินดีแลความยินร้ายของผู้มีปัญญานั้นย่อมไม่มี อันผู้มีปัญญานั้นกำจัดแล้ว ถึงความพินาศแล้วอนึ่ง ผู้มีปัญญานั้นรู้อมตบทอันหาธุลีคือกิเลสมิได้ อันไม่มีความโสก เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ชื่อว่าย่อมรู้ชัดโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้แล ฯ

อธิบายโลกธรรมสูตร

อธิบายความแห่งโลกธรรมสูตร ในข้อที่ควรอธิบาย ฯ โลกธรรม ๘ นั้นเป็นอารมณ์อย่างหนึ่ง ๆ ชวนให้นึก อาจให้เกิดความยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง แบ่งเป็น ๒ พวก ฯ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ๔ อย่างนี้เป็นอารมณ์ที่ปรารถนา เรียกว่าอิฏฐารมณ์ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ ๔ อย่างนี้เป็นอารมณ์ที่ไม่ปรารถนา เรียกว่าอนิฏฐารมณ์ ฯ

โลกธรรมทั้ง ๘ นั้นเป็นไปตามบุคคลทั้งปวง ๆ ก็เป็นไปตามโลกธรรมทั้ง ๘ นั้น ฯ บุคคลทั้งปวงเป็น ๒ พวก บุคคลสามัญพวก ๑ พระอริยบุคคลพวก ๑ ฯ โลกธรรมเกิดแก่บุคคลทั้ง ๒ พวกเหมือนกัน แต่บุคคล ๒ พวกทำในจิตต์ผิดกัน ฯ บุคคลสามัญถูกโลกธรรมมากระทบก็ไม่คิดเห็นว่าโลกธรรมเกิดขึ้นแก่เราแล้ว แต่เป็นของไม่เที่ยง ไม่คงที่ แปรปรวน ฯ โลกธรรมก็ครอบงำจิตต์บุคคลสามัญนั้น ๆ ก็ยินดีตามโลกธรรมที่เป็นอิฏฐารมณ์ ยินร้ายต่อโลกธรรมที่เป็น

อนิฏฐารมณ์ ก็ไม่พ้นจากทุกข์มีชาติเป็นต้น ฯ ฝ่ายพระอริย-บุคคลถูกโลกธรรมกระทบ ก็คิดเห็นว่า โลกธรรมเกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่เป็นของไม่เที่ยง ไม่คงที่ แปรปรวน ฯ โลกธรรมก็ไม่ครอบงำจิตต์พระอริยบุคคลนั้น ฯ ก็ไม่ยินดียินร้ายต่อโลกธรรมที่เป็นอิฏฐารมณ์อนิฏฐารมณ์ ก็พ้นจากทุกข์มีชาติเป็นต้น ฯ โลกธรรมสูตรมีใจความเข้าใจง่ายดังกล่าวมานี้ ฯ

ก็คฤหัสถ์ครองเรือน ต้องเลี้ยงชีพด้วยเครื่องเลี้ยงชีพอันใดอันหนึ่งมีพาณิชยการเป็นต้น แม้โดยสัมมาอาชีวะ ก็เพื่อให้ได้ทรัพย์มาเลี้ยงชีพให้พอฉะเพาะตนหรือครอบครัวตลอดบริษัทบริวาร เมื่อเป็นไปโดยปลอดอุปสัคแล้วก็ต้องมีความยินดีต่อลาภที่ได้มาแลให้สำเร็จกิจที่ต้องประสงค์ ยินดีอย่างนี้ก็น่าจะยินดี แต่ควรยินดีฉะเพาะลาภที่มีอยู่ หากลาภบางอย่างหรือแทบทั้งหมดวิบัติไปด้วยเหตุไร แลหมดวิสัยที่จะให้ได้คืนมา ก็ไม่ทำให้เกิดความเสียใจ ยินดีอยู่แต่ในลาภที่มี ก็เป็นการดีของผู้ครองเรือน เมื่อจะฝึกทำจิตต์ให้วิเศษกว่านี้ ก็พึงหยั่งเห็นว่าลาภหรือเสื่อมลาภ เป็นของไม่เที่ยง ไม่คงที่ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ลาภ เสื่อมลาภก็จะไม่ครอบงำจิตต์ จิตต์ก็ปราศจากความยินดียินร้าย ผู้มีจิตต์เช่นนี้จะพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ฯ

แท้จริงลาภหรือเสื่อมลาภเป็นของไม่เที่ยง ไม่ถาวรแปรปรวนเป็นปกติ แต่บุคคลไม่เห็นจริงดังนี้ มาเห็นผิดไปเสีย

ว่า ลาภหรือเสื่อมลาภเป็นของเที่ยง เป็นของถาวร เป็นของยั่งยืน ครั้นถึงความเสื่อมลาภจึงเกิดวิปฏิสารยินร้าย เมื่อมาเห็นตามเป็นจริง ประสบความเสื่อมลาภก็จะไม่วิปฏิสารเดือดร้อน เพราะเมื่อมาเห็นตามความเป็นจริง คราวยังสมบูรณ์ด้วยลาภหรือคราวลาภถึงความฉิบหาย ก็จะมีอัธยาศัยเป็นปกติไม่ยินดียินร้าย ฯ แม้จะทำอัธยาศัยให้เด็ดขาดเช่นนี้ไม่ได้ แต่เมื่อทราบความเป็นจริงเช่นนี้แล้ว ถึงคราวมีลาภหรือเสื่อมลาภจะได้มีสติข่มความยินดีหรือความยินร้ายให้น้อยให้เบาบางลง ฯ

โลกธรรมอีก ๖ มียศเสื่อมยศเป็นต้น ควรเทียบตามที่บรรยายมาในข้อว่าด้วยลาภแลเสื่อมลาภ ก็จะเป็นปฏิปทาสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ธรรมานุศาสน์
ของ
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

๑. ผู้ที่ถึงพร้อมแล้วด้วยสิกขาแลอาชีวะของภิกษุทั้งหลาย คืออธิศีลแลอาชีวะสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติตั้งไว้จึงเปนภิกษุได้ ครั้นเปนภิกษุแล้ว ก็จะต้องรู้จักอาการที่จะพึงต้องอาบัติ ๖ อย่าง คือ ต้องด้วยไม่ละอายแก่บาป แกล้งย่ำยีสิกขาบทน้อยใหญ่ ๑ ต้องด้วยไม่รู้จักสิกขาบทถี่ถ้วน ๑ ต้องด้วยสงสัยแล้วขืนทำลง ๑ ต้องด้วยสำคัญในสิ่งไม่ควรว่าควร ๑ ต้องด้วยสำคัญในสิ่งที่ควรว่าไม่ควร ๑ ต้องด้วยหลงลืมสติ ๑ ถ้าไม่รู้จักอาการที่จะพึงต้องอาบัติ ๖ อย่างนี้แล้ว ยากอยู่ที่จะรักษาตนให้เปนผู้มีศีลบริสุทธิ์ พ้นจากอาบัติโทษได้

เหตุดังนั้น เราทั้งหลายพึงเปนผู้พร้อมเพรียงตั้งใจศึกษาฟังสิกขาบทโดยเคารพ ให้สำเร็จประโยชน์ของตนเทอญ ฯ

๒. ผู้ที่ถึงพร้อมแล้วด้วยสิกขาแลอาชีวะของภิกษุทั้งหลาย คือ อธิศีลแลอาชีวะสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติตั้งไว้จึงเปนภิกษุได้ เพราะเหตุนั้นเราทั้งหลายปฏิญาณ

ว่าเปนภิกษุแล้ว ก็จะต้องศึกษาให้รู้ทั่วไปในสิกขาบทน้อยใหญ่ทั้งปวง ถ้าไม่รู้ให้ไต่ถามซักถามความในสิกขาบทนั้น ๆ ให้รู้ให้เข้าใจ อันนี้เปนกิจของภิกษุที่ยังไม่รู้จะพึงทำ ถ้าผู้ใดไม่รู้ไม่เข้าใจแล้วทอดธุระเสีย ไม่ควรเลยแก่ผู้นั้น เปนอาบัติ โดยพุทธบัญญัติว่า ให้ภิกษุที่ศึกษาอยู่พึงรู้ทั่วไปในสิกขาบทน้อยใหญ่ทั้งปวง ถ้าไม่รู้ให้พึงไต่ถามซักถามความในสิกขาบทนั้นให้รู้ให้เข้าใจ อันนี้เปนความชอบในเธอนั้น

เหตุดังนั้น เราทั้งหลายพึงเปนผู้พร้อมเพรียง ตั้งใจศึกษา ฟังสิกขาบทโดยเคารพให้สำเร็จประโยชน์ของตนเทอญ ฯ

๓. บุคคลบวชในศาสนานี้มี ๔ จำพวก พวกหนึ่งชื่อ อุปชีวิกา เข้าบวชในศาสนาหาเลี้ยงชีวิตเปนสุขสบายเท่านั้น พวกหนึ่งชื่อ อุปกิฬิกา เข้าบวชในศาสนาเที่ยวหาของเล่นพอสนุกสบายเท่านั้น พวกหนึ่งชื่อ อุปมุยฺหิกา เข้าบวชในศาสนาเปนคนหลงงมงาย พวกหนึ่งชื่อ อุปนิสฺสรณิกา เข้าบวชในศาสนา เพื่อจะออกจากทุกข์กระทำให้แจ้งซึ่งพระนฤพาน ผู้บวชในศาสนานี้มี ๔ จำพวก ฉะนี้

สองพวกข้างต้นที่บวชหาเลี้ยงชีวิต แลหาของเล่นนี้ ไม่ชอบธรรมแลวินัย ถึงจะศึกษาเล่าเรียนฟังไป ก็เปนแต่สักว่าทำหาปฏิบัติจริง ๆ ไม่ เพราะความมุ่งหมายของตน จะหาเลี้ยงชีวิต แลจะหาอะไรเล่นเท่านั้น พวกที่บวชหลงงมงายนั้น

ต้องการธรรมแลวินัยอยู่ แต่ไม่รู้จักธรรมแลวินัย เขาว่าอย่างไร ก็หลับตาทำไป ผิดธรรมผิดวินัยก็หารู้ตัวไม่ พวกที่บวชในศาสนาเพื่อจะออกจากทุกข์ทำให้แจ้งซึ่งพระนฤพานนั้น ต้องการนักในธรรมวินัย เพราะว่าธรรมแลวินัยนั้นเปนพระศาสดาแทนองค์พระพุทธเจ้า เปนอุบายออกจากทุกข์ทำให้แจ้งซึ่งพระนฤพาน

ก็เราทั้งหลายมาบวชในศาสนาเพื่อจะออกจากทุกข์ ทำให้แจ้งซึ่งพระนฤพาน ควรที่จะต้องการธรรมวินัยให้ยิ่งกว่าสิ่งอื่นจึงจะชอบ

เหตุดังนั้น บัดนี้จะได้แสดงวินัยกถา จงพากันตั้งใจฟังโดยเคารพให้สำเร็จประโยชน์ของตนเทอญ ฯ

๔. เราทั้งหลายปฏิญาณว่าเปนอุปสัมบัน ผู้เข้าถึงพร้อมพระทัยพระแล้ว ก็จะต้องปฏิบัติให้สมกับชื่อว่าเปนอุปสัมบัน ที่จะปฏิบัติให้สมกับชื่อว่าอุปสัมบันนั้น คือสิ่งใดที่พระห้ามไม่ให้ทำ ก็ไม่ทำ ที่พระสั่งสอนให้ทำ ก็ทำตามทุกอย่าง อย่างนี้แลจึงชื่อว่า อุปสมฺปนฺโน ผู้เข้าพร้อมพระทัยพระได้

อนึ่ง ปฏิญาณว่าเปนภิกษุแล้วก็จะต้องทำกิจให้สมกับชื่อว่าภิกษุ ที่จะทำกิจให้สมกับชื่อว่าภิกษุนั้น คือเปนผู้เห็นภัยปฏิบัติต่อยกิเลสทำลายกิเลส ไม่ก่อกิเลสให้กำเริบกล้าขึ้น

อนึ่ง ปฏิญาณว่าเปนบรรพชิตว่าเปนสมณะแล้ว ก็จะ

ต้องปฏิบัติให้สมกับชื่อว่าบรรพชิตว่าสมณะ ที่จะปฏิบัติให้สมกับชื่อว่าบรรพชิตว่าสมณะนั้น คือละกิจของคฤหัสถ์ทั้งปวง มาทำกิจ คือ เว้นบาประงับบาปน้อยใหญ่ ไม่เบียดเบียฬผู้ใดผู้หนึ่งให้ได้ความลำบากเดือดร้อนด้วยกายวาจา อย่างนี้แลจึงจะสมกับชื่อว่า อุปสัมบัน, ภิกษุ, บรรพชิต, สมณะได้ ถ้าไม่ปฏิบัติตามชื่อว่า อุปสัมบัน, ภิกษุ, บรรพชิต, สมณะ, อย่างว่ามานี้แล้ว ด้วยสักว่านุ่งผ้าเหลืองห่มผ้าเหลืองโกนผมปลงหนวดเท่านั้น จะเปนอุปสัมบัน, เปนภิกษุ, เปนบรรพชิต, เปนสมณะ, มาแต่ไหน

ก็เราทั้งหลายปฏิบัติให้เปนผู้เข้าถึงพร้อมพระทัยพระแลเปนผู้เห็นภัยปฏิบัติต่อยกิเลสทำลายกิเลส เปนผู้เว้นแลระงับบาปน้อยใหญ่ ก็ต้องอาศัยรู้จักธรรมแลวินัย อุตสาหะปฏิบัติไป อย่างนี้จึงจะสมลักษณะชื่อได้

เหตุดังนั้น บัดนี้จะได้แสดงวินัยกถา จงตั้งใจฟังโดยเคารพให้สำเร็จประโยชน์เทอญ ฯ

๕. เราทั้งหลายได้ปฏิญาณนับถือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าเปนที่พึ่งอันอุดมกว่าสิ่งอื่นฉะนี้แล้ว ควรที่จะเคารพนับถือธรรมแลวินัยให้ยิ่งขึ้นไปเหมือนกันจึงจะชอบ เพราะว่าธรรมแลวินัยนั้น เมื่อผู้ใดปฏิบัติตามย่อมยังผู้นั้นให้ได้ความสุขสบาย ไม่ลุ่มหลงเดือดร้อนต่อกิเลสบาปธรรมทั้งปวง เมื่อเปน

ฉะนี้แล้ว ให้พึงทราบเกิดด้วยตนเองว่า อันนี้เปนบุญ คือความดี ความชอบในพระพุทธศาสนาได้ประสพแล้ว

ก็เราทั้งหลายละเพศฆราวาสมาบรรพชา ปรารถนาบุญกุศลซึ่งเปนที่ตั้งแห่งความสุข ไม่รุมจิตต์ให้เร่าร้อนด้วยเพลิงกิเลสเปนเหตุจะนำผล คือทุกข์มาให้ฉะนี้แล้ว จำจะต้องศึกษาสำเหนียกไว้ในข้อวินัยให้ถ่องแท้ และไม่แกล้งล่วงแล้ว หวงดองอาบัติน้อยใหญ่ไว้ให้เปนอาณาวีติกฺกมันตรายเลย

ก็บัดนี้จะได้แสดงวินัยกถา จงมนสิการทำไว้ในใจแล้วปฏิบัติไปให้สำเร็จประโยชน์เทอญ ฯ

๖. เราทั้งหลายบวชในศาสนานี้ บริโภคปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ เภสัชช์ ที่ทายกหวังผลแล้วแลให้ด้วยศรัทธาความเชื่อ ความเลื่อมใส แล้วไปทำกิจนอกศาสนาเสีย ก่อกิเลสให้กำเริบกล้าขึ้น หาทำกิจในศาสนา คือปฏิบัติดับราคะโทสะโมหะไม่ อย่างนี้ไม่ควรไม่ชอบเลยแก่เราทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าที่เปนที่พึ่งที่นับถือของเราทั้งหลายนั้น พระองค์สิ้นราคะโทสะโมหะแล้ว จึงทรงพระนามว่า **อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ** พระองค์ตรัสเทศนาสั่งสอนสัตว์ เพื่อให้ละราคะโทสะโมหะอย่างเดียวเท่านั้น พระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์นั้นจึงชื่อว่า **สฺวากฺขาโต**

พระสงฆ์สาวกของพระองค์เล่า ก็ปฏิบัติดับราคะ

โทสะโมหะได้แล้ว จึงชื่อว่า **สุปฏิปนฺโน** ปฏิบัติดีแล้วชอบแล้ว

พึงทราบเถิดว่าจะต้องปฏิบัติรบข้าศึก คือราคะโทสะโมหะเท่านั้น พระอุปัชฌาย์จึงได้ให้ตจปัญจกกัมมัฏฐานแต่เมื่อแรกอุ้มผ้ากาสาวพัสตร์เข้ามาขอบรรพชา ให้เปนอาวุธสำหรับประหารข้าศึก คือ ราคะโทสะโมหะ

อนึ่ง ศีลจะบริสุทธิ์ไม่เปนอาบัติเล่า ต้องอาศรัยศึกษารู้จักธรรมวินัย จึงจะรักษาตนให้พ้นจากอาบัติโทษได้

เหตุดังนั้น เราทั้งหลายพึงเปนผู้พร้อมเพรียงตั้งใจศึกษาฟังสิกขาบทโดยเคารพให้สำเร็จประโยชน์เทอญ ฯ

๗. บุคคลบวชในศาสนามีสองจำพวก บางจำพวกบวชด้วยศรัทธา บางจำพวกบวชด้วยไม่มีศรัทธา เปนแต่สักว่าเห็นเขาบวชก็บวชบ้าง พวกที่ไม่มีศรัทธาบวชทำไม บวชไป ๆ กลายเปนเถน บวชทำไม บวชไป ๆ กลายเปนขโมย บวชทำไม บวชไป ๆ กลายเปนเถนเร่อร่าเลอะเทอะไม่รู้จักศาสนาว่าเปนของดี บวชทำไม บวชไป ๆ กลายเปนพ่อค้า บวชทำไม บวชไป ๆ กลายเปนเจ้าชู้ บวชทำไม บวชไป ๆ กลายเปน
๕ ลูกจ้างคฤหัสถ์ ปฏิบัติหาเลี้ยงชีวิตไม่สุจริต บวชทำไม บวชไป ๆ กลายเปนคนเกะกะกีดวัดปฏิบัติไม่คุ้มตัว บวชทำไม บวชไป ๆ กลายเปนคนเกะกะกีดศาสนาหาที่พึ่งมิได้ ที่พึ่งที่เคารพของตน คือ ธรรมวินัยสองอย่างเปนสัตถุศาสนา มีผู้

แสดงให้ฟังก็ไม่อยากฟัง พากันลุกตุบ ๆ ออกไปเสียนอกโบสถ์ ไม่ชอบฟัง ถ้าเปนถ้อยคำของคนตลกคะนองร้องรำเอะอะอื้ออึง ให้อารมณ์ฟุ้งซ่านก็ไม่รำคาญ สู้นอนนั่งทนฟังอยู่ได้ บวชทำไม บวชเอาอะไร กินแล้วก็นอน ๆ แล้วก็กิน ขี้รดวัดเยี่ยวรดวัด ปฏิบัติเลอะเทอะ บวชทำไม บวชเอาอะไร เล่าเรียนหรือท่องบ่น อย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่มี แต่สวดมนต์ไหว้พระก็เต็มที ช่างไม่อายแก่ผีสางเทวดาพระเณรที่เขามีศรัทธาบ้างเลย

ก็เราทั้งหลายไม่ได้วุ่นวายเลอะเทอะอย่างว่ามานี้ ควรที่เราทั้งหลายจะประกอบการศึกษาเล่าเรียนท่องบ่นสวดมนต์ไหว้พระ อย่าให้กาลเวลาวันคืนล่วงไปเสียเปล่า ขาดทุนชีวิตที่เปนมา

เหตุดังนั้น บัดนี้จะได้แสดงวินัยกถา จงตั้งใจฟังให้สำเร็จประโยชน์เทอญ ฯ

๘. เราทั้งหลายนับถือพระผู้ทรงพระภาคพุทธเจ้าว่าเปนที่พึ่งอันประเสริฐ แลรู้จักว่าเพศสมณะนี้เปนเพศอันดี เปนหนทางจะออกจากทุกข์ กระทำให้แจ้งซึ่งพระนฤพานได้ดังนี้แล้ว จึงได้ละฆราวาสคิหิพรรณออกบรรพชา นุ่งผ้าย้อมฝาดสีเดียว เปนอุบายที่จะระงับกิเลสข่มกิเลส

ด้วยว่าพระสุคตเจ้านั้นท่านเปนผู้ดำเนินแล้วดีในปฏิปทาหนทางข้อปฏิบัติชอบ กำจัดกิเลสดับกิเลสสิ้นเชิงด้วยพระปรีชาที่รู้แจ้งประจักษ์ชัดในของที่เปนจริงทั้งเหตุทั้งผลสองประการ

อาโลกชัชวาล ความสว่างแจ่มแจ้ง เกิดขึ้นแด่พระทัยของพระองค์ ความมืดคือกิเลสนั้นดับหายไปเองจากสันดานดังนี้ เปนคุณธรรมความที่ทราบชัดในของจริง แล้วพระองค์ได้ประกาศความดีความชอบ คือธรรมแลวินัยซึ่งเปนอุบายที่จะประสบของจริงไว้ จนถึงเทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลายได้ประพฤติไปตาม ละโลภโกรธหลงขาดจากสันดานได้สิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวงแล้ว ไม่ต้องเปนทาสแห่งตัณหาต่อไป เปนคุณแห่งความปฏิบัติชอบในหนทางสิ้นทุกข์

ก็เราทั้งหลายมาชอบใจนับถือศาสนา คือ คำสอนของท่านผู้สิ้นกิเลส เปนหนทางดับทุกข์ฉะนี้แล้ว จงศึกษาธรรมแลวินัย จะได้เปนเครื่องขูดเกลาชำระธุลี คือ กิเลสเปนบาปของชั่วอันหมักหมมพอกทาสันดาน ให้เกลี้ยงสะอาดเบาบางไป จึงจะสมควรแก่ปฏิญาณนับถือพระพุทธเจ้าว่าเปนที่พึ่งฉะนี้

ก็เพราะเหตุนั้น บัดนี้จะได้แสดงวินัยกถา จงตั้งใจฟังแล้วปฏิบัติศึกษาให้สำเร็จประโยชน์เทอญ ฯ

๙. ผู้ที่หวังความศึกษามาขอบรรพชาอุปสมบทเปนสามเณรแลภิกษุ ในพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า เปนมรรคาทางดับทุกข์แลเพลิงกิเลส ให้เบาบางจากสันดานของผู้ปฏิบัติได้จริง ประเสริฐกว่าศาสนาครูบาอาจารย์เดียรถีย์ปริพาชกเหล่าที่มีศาสนาคำสอนอื่น ๆ ทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึง

ละเพศฆราวาสออกบรรพชา มิได้บวชอยู่ในเรือนเคหากับด้วยบุตรภรรยาญาติของตน มิได้ชอบศาสนาคำสอนของอัญญ-เดียรถีย์นั้น ๆ

การเมื่อมาชอบใจคำสอนของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเปนสันติวรบท หนทางพระนฤพานเปนเครื่องระงับกิเลสฉะนี้แล้ว ควรจะต้องศึกษาในอธิศีล อธิจิตต์ อธิปัญญา ศึกษาข้อปฏิบัติ กาย, วาจา, จิตต์, ตามกาลที่ควรกับศาสนาเปนของจริงไม่ใช่ของเล่นของคนมีกิเลสบัญญัติ พึงหัดนุ่งสบงห่มจีวรเปนต้นตามเสขิยวัตต์ ศึกษามรรยาทเครื่องประพฤติกายให้พ้นจากเพศคฤหัสถ์ มีนุ่งห่มผ้าสีต่าง ๆ แสดงตัวอย่างผู้บริโภคกาม พึงหัดแต่วาจาที่จะพูดในที่ควรแก่กาล

เมื่อกาลควรจะประกอบบุญกุศลพร้อมเพรียงกัน แลการที่จะฟังธรรมคำสั่งสอน ควรฟังโดยคารวะ อย่าทำความฟุ้งซ่านให้เกิดขึ้นในจิตต์ ดังคนเสียจริตไม่รู้กาลควรจะพูด แลไม่ควรจะพูดให้เปนอันตรันตรกถา

พึงหัดจิตต์ในกาลที่ควรจะระงับสงบ ในกาลที่ควรจะเจริญสมถะวิปัสสนากัมมัฏฐาน ยังจิตต์ให้เกิดความเลื่อมใสในพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ

ในกาลควรจะประกอบบุญกุศลนั้น ๆ ควรจะสงบระงับจิตต์ ไม่ควรจะแสดงความเพ่งต่อสิ่งที่จะยังจิตต์ให้เพลิด

เพลิน หัวเราะเล่นยังความประมาทให้เปนไป แสดงความไม่เลื่อมใสดังของเล่น เมื่อเปนเช่นนั้น จิตต์ของผู้นั้นก็จะเหินห่างจากบุญกุศล เพราะบุญกุศลจะเกิดขึ้นเปนไปในจิตตบุคคล ก็ด้วยประพฤติดีประพฤติชอบที่ควรแก่กาล ยังสันดานให้ผ่องแผ้วสงบระงับอดกลั้นฟุ้งซ่านต่อกิเลส และอารมณ์ที่จะพาจิตต์รื่นเริงหัวเราะเล่นเปนนิสัยพาลชนนั้น ๆ จึงจะยังกุศลให้เกิดขึ้นได้

เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายควรจะตั้งใจศึกษาฟังธรรมวินัยโดยเคารพ อย่ามาตรว่าทำเล่นดังพรรณนามาแล้วนั้น ให้เปนการศึกษาคุ้มอาบัติโทษโดยการควร ให้สำเร็จประโยชน์ส่วนกุศลนั้น ๆ เทอญ ฯ

ปัญหาเรื่องสตรีบรรพชาเป็นสามเณรี

พระนิพนธ์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

สตรีควรได้บรรพชาเป็นสามเณรี แลควรได้อุปสมบทเป็นภิกษุณีในสมัยนี้หรือไม่ ?

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เอกอัครมหาอุดมบัณฑิต ได้ทรงสอบสวนธรรมวินัยให้คฤหัสถ์บรรพชิตได้บำเพ็ญปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรมวินัย จนถึงมีผู้บรรพชาอุปสมบทประพฤติทางที่ถูก จนปรากฏเรียกคณะสงฆ์นี้ว่า ธรรมยุตติกนิกาย น่าจะได้ทรงพระราชวิจารณ์ถึงเรื่องควรให้มีสามเณรีแลภิกษุณีหรือไม่ ก็ไม่ปรากฏวี่แววเลย เข้าใจว่าคงทรงเห็นว่าไม่ควรมี ผู้อุดมนักปราชญ์เช่นพระองค์คงไม่มีพระราชอัธยาศัยริษยา หรือเกียจกันสตรีไม่ให้บวชเรียนได้เช่นบุรุษ ถ้าอาจให้สตรีบวชเรียนได้ คงทรงจัดการให้มีขึ้นเสียแล้ว ฯ

อนึ่ง สำหรับเวลานี้หากคิดจะให้มีสามเณรีหรือภิกษุณีขึ้น น่าจะเป็นการใหญ่ คณะสงฆ์คงต้องปรึกษาหารือกัน โดยความอาราธนาของพุทธศาสนิกชนมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมุข ขอให้ยกเอามหาประเทศ ๔ ขึ้นพิจารณา ซึ่งดูเผิน ๆ ก็ไม่ขัด

นี่ก็ยังหาได้ดำเนินฉะนั้นไม่ เอกชนหรือหมู่คณะส่วนน้อยจะคิดเอาเองว่า สตรีบวชเป็นบรรพชิตได้ น่าเกรงว่าคงไม่สำเร็จ ฯ

มหาประเทศ ๔ เป็นพระพุทธานุญาต ผู้ฉลาดอาจดำเนินตามได้ แต่น้อยที่ใครจะกล้าทำ เห็นแต่มีเป็นตัวอย่างที่อ้างไว้ ซึ่งมีมานานแล้วก่อนผู้เขียนนี้เกิด คือฝิ่นแต่ครั้งพระบรมศาสดายังมีพระชนม์อยู่ ไม่ปรากฏว่าใช้สูบกัน ภายหลังมีผู้สูบ ทีจะบรรพชิตก็สูบบ้าง มีอาการให้มึนเมายิ่งกว่ายาบุหรี่ ท่านจึงห้ามอาศัยมหาประเทศ ๔ ข้อว่าไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากับสิ่งไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร เป็นไม่ควร ดังนี้ ฝิ่นเป็นของไม่ควร เข้ากับสุราซึ่งเป็นของไม่ควรจึงควรห้าม แต่สุราทรงบัญญัติห้ามว่าผู้ล่วงต้องอาบัติปาจิตตีย์ ฝิ่นควรมีโทษแก่ผู้สูบเพียงอาบัติทุกกฏ ฯ

ก็การบวชเป็นสามเณรีทรงอนุญาตให้บวชต่อนางภิกษุณี นางภิกษุณีทรงอนุญาตให้บวชต่อสงฆ์ ๒ ฝ่าย เมื่อนางภิกษุณีไม่มีแล้ว จะบวชเป็นสามเณรีหรือเป็นภิกษุณีก็เป็นอันบวชไม่ได้ ถ้าจะเอามหาประเทศทั้ง ๔ มาตัดสิน นึกดูแต่ผิว ๆ ก็เห็นได้ แต่การจะเลิกถอนพระพุทธบัญญัติหรือตั้งบัญญัติขึ้นใหม่ตามมหาประเทศ ๔ ซึ่งเป็นพระพุทธานุญาตให้ทำได้ ผู้เคารพนับถือพระพุทธศาสนาแล้วไม่กล้าทำ ถ้าจะทำให้ได้ ต้องตั้งพิธีปรึกษาหารือกันเป็นการใหญ่ ฯ

อันที่จริงควรจะนึกถึงพระพุทธประสงค์ในเรื่องเดิม ฯ

พระนางมหาปชาบดีโคตมี มีอุปการะแก่พระองค์เป็นอันมาก เมื่อพระนางมาทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุณี น่าจะประทานพระพุทธานุญาตโดยง่าย โดยเป็นการทรงตอบคุณูปการ แต่คงทรงว่านั่นเป็นส่วนพระองค์ ไม่สำคัญ แต่จะให้คุณหรือโทษในกาลข้างหน้านั้นเป็นการสำคัญกว่า คงทรงทราบกาลข้างหน้าสำหรับมีภิกษุณีหรือสามเณรี ให้คุณหรือให้โทษแก่พระศาสนาแน่นอนแล้ว แลอาศัยพระมหากรุณาอันยิ่งใหญ่ จึงทรงห้ามไม่ให้พระนางบวชเป็นหลายครั้ง แต่เพราะทรงเห็นว่าพระนางตั้งพระหฤทัยจะบวชจริงแล้ว จึงตรัสว่าถ้าพระนางตั้งอยู่ในครุธรรม ๘ จนตลอดชีพได้ ก็ผนวชได้ พระนางทรงรับจะปฏิบัติได้ จึงโปรดให้พระนางเป็นภิกษุณี ฉะเพาะพระนางโดยตั้งอยู่ในครุธรรม ๘ ตลอดชีพ เมื่อโปรดให้มีภิกษุณีขึ้นเช่นนี้แล้ว ตรัสกับพระอานนท์ว่า มีนางภิกษุณีบวชในธรรมวินัย พรหมจรรย์จักไม่ตั้งอยู่นาน ไม่มีนางภิกษุณีบวช พรหมจรรย์จักตั้งอยู่นาน พระพุทธพจน์นี้ส่อให้เห็นว่าไม่โปรดให้มีภิกษุณีหรือสามเณรี ฯ

อนึ่ง สิกขาบทของนางภิกษุณีมากกว่าของภิกษุถึง ๑๐๔ สิกขาบท นี้เพราะอะไร ผู้ฉลาดพิจารณาก็อาจรู้ได้เอง ฯ

เมื่อเสด็จบรรทม ณ พระแท่นปรินิพพาน มีภิกษุสงฆ์มาประชุมเป็นอันมาก ไม่ได้กล่าวถึงว่ามีภิกษุณีสงฆ์มาประชุม ข้อนี้ให้สันนิษฐานว่า ภิกษุณีไม่มีแล้ว แลคงไม่มีแต่เมื่อพระองค์ยังมีพระชนม์ทรงพระสำราญอยู่ ถ้าภิกษุณีแลสามเณรี

จะต้องมีอยู่เป็นคู่กับภิกษุแลสามเณร คงไม่ทรงปล่อยให้หมดเชื้อสาย ฯ

แลพระเถรานุเถระเช่นพระอานนท์ ถ้าเห็นว่าภิกษุณีแลสามเณรีไม่มีจะขาดบริษัท ๔ แลศาสนาจะไม่เจริญ ท่านคงกราบทูลเรียนพระพุทธปฏิบัติ นี่ท่านก็ไม่ทูล จึงเข้าใจว่า ท่านคงเห็นว่าไม่จำเป็นเลยที่ภิกษุณีแลสามเณรีจะต้องมีเสมอไปดุจภิกษุแลสามเณร ฯ

พระบรมศาสดาตรัสว่า ศาสนาจะรุ่งเรือง เพราะมีผู้เคารพต่อคารวธรรม ๖ หรือ ๗ ดังนี้ ฉะนั้นศาสนาจะรุ่งเรืองด้วยมีผู้เคารพต่อคารวธรรม ๖ หรือ ๗ หารุ่งเรืองด้วยมีบริษัทครบ ๔ ไม่ หากมีบริษัทครบ ๔ แต่พากันไม่ตั้งอยู่ในคารวธรรม ๖ หรือ ๗ ก็ไม่ทำให้ศาสนารุ่งเรือง ฯ

เดี๋ยวนี้เห็นกันว่า บุรุษทำอะไรได้อย่างใด เป็นอะไรได้อย่างใด สตรีก็ควรทำได้อย่างนั้น เป็นได้อย่างนั้นเหมือนกัน ถ้าสตรีมามีความสามารถก็ทำได้เป็นได้เหมือนกันไม่มีปัญหา โดยที่สุดสตรีผู้สามารถเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ได้ ฯ แต่มีพระพุทธภาษิตว่า สตรีเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้ ฯ พระพุทธภาษิตนี้ได้ความว่า สตรีไม่ทันบุรุษ อันที่จริงสตรีก็อาจจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็ได้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ แต่ประสงค์เช่นนั้นต้องบำเพ็ญกุศลปรารถนาให้ได้เป็นบุรุษก่อน เมื่อเป็นบุรุษก็มีฐานะต่อไปดุจ

บุรุษ แต่สตรีก็ชื่อว่าไม่ทันบุรุษอยู่นั่นเอง ฯ ตามนัยนี้ได้ความว่า สตรีทำอะไรเป็นอะไรดุจบุรุษได้แต่บางอย่าง หาเป็นไปได้ทั้งหมดไม่ ฯ

การบวชนั้นเป็นโอกาสได้ปฏิบัติธรรมชั้นสูงสะดวก แต่บวชแล้วไม่ปฏิบัติ หรือปฏิบัติแล้วแต่อุปนิสสัยยังอ่อน ก็หาสำเร็จกิจที่หวังไม่ เมื่อว่าโดยที่แลเห็นบวชหรือไม่บวชก็ตามอาจบรรลุมรรคผลเหมือนกัน เว้นแต่เร็วหรือช้าเท่านั้น เพราะ-ฉะนั้น สตรีมิได้บวชเป็นภิกษุณีหรือสามเณรี ก็อาจได้บรรลุมรรคผลเหมือนกัน ฯ เนกขัมมะ แปลว่าออกจากกาม มี ๒ อย่าง คือ บรรพชา การบวช ออกจากกามทางกาย ๑ ปหานะ การละกิเลสออกจากกามทางใจ ๑ ฉะนั้นแม้ไม่ได้บวชก็บำเพ็ญเนกขัมมบารมีได้ ฯ

สามเณรี

มีผู้เห็นว่า พระพุทธศาสนาไม่ค่อยเจริญรุ่งเรือง เพราะพุทธบริษัทมีไม่ครบ ๔ ขาดภิกษุณี เห็นดังนี้ไม่ชอบ ด้วยมีพุทธภาษิตว่า ศาสนาจะรุ่งเรืองเพราะมีผู้ตั้งอยู่ในคารวะ ๗ คือ เคารพต่อพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ปฏิสันถาร ความไม่ประมาท สิกขา และสมาธิ ไม่สำคัญที่ต้องมีพุทธบริษัทครบจำนวน หากมีครบแต่ไม่ตั้งอยู่ในคารวะ ๗ ก็มีครบเสียเปล่า คารวะ ๗ มีในสันดานผู้พุทธศาสนิกเป็นการสำคัญกว่า ฯ

เมื่อพระบรมศาสดาบรรทม ณ พระแท่นปรินิพพาน ภิกษุบริษัทมาสันนิบาตอยู่ ณ ที่นั้นเป็นอันมาก ไม่ได้ยินกล่าวถึงว่า เวลานั้นมีภิกษุณีบริษัทมาประชุมด้วย จึงเข้าใจได้ว่าภิกษุณีหมดไปแล้ว และหมดไปแต่เมื่อพระบรมศาสดายังมีพระชนม์อยู่ ไม่ปรากฏว่าพระบรมศาสดาทรงพระปริวิตกถึงว่าพระศาสนาจะเสื่อมเพราะไม่มีภิกษุณี และไม่มีพระเถระมีพระอานนท์ผู้พุทธอุปัฏฐากเป็นต้น วิตกถึงภิกษุณีไม่มีพระพุทธศาสนาจะเสื่อม แล้วกราบทูลเรียนพระพุทธปฏิบัติในเรื่องนี้ ฯ

ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยน้ำใสใจจริงต้องตั้งอยู่ในพระพุทธโอวาทพุทธบัญญัติทุกข้อ เช่นมีปรากฏว่า สามเณรีต้องบวชต่อนางภิกษุณี เมื่อภิกษุณีไม่มี สามเณรีก็บวชไม่ได้ และผู้จะเป็นภิกษุณีก็ต้องบวชต่อสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือต่อภิกษุณีสงฆ์ก่อนแล้วต่อภิกษุสงฆ์ เมื่อภิกษุณีไม่มี ใครจะบวชเป็นภิกษุณีอย่างไรได้ ผู้ศรัทธาเมื่อภิกษุณีไม่มีจะนึกเอาเองว่าบวชตรงต่อภิกษุก็ได้ แต่ก็ผิดพระพุทธบัญญัติ ผู้นับถือไฉนจะกล้าทำ แม้มีพระพุทธานุญาตอยู่ว่า สิกขาบทไหนควรเลิกก็เลิกเสีย ควรให้มีก็ให้มีขึ้นก็จริง ผู้เคารพต่อพระองค์ไม่กล้าเลิกข้อไหนหรือตั้งข้ออื่นขึ้นใหม่ มีบ้างแต่สิ่งที่ให้โทษมากยังไม่มีในพระพุทธบัญญัติ แต่อนุโลมเข้าในข้อที่มีแล้วได้ เช่นฝิ่นห้ามอนุโลมเข้าในการห้ามดื่มน้ำเมา ถึงอย่างนั้นปรับผู้สูบเป็น

อาบัติทุกกฎ หาได้ปรับถึงอาบัติปาจิตตีย์ไม่ ฯ

ผู้อยากจะบวชเป็นสามเณรีหรือเป็นภิกษุณี บวชขึ้นโดยอ้างว่า บวชอุทิศต่อพระบรมศาสดาเช่นนี้ก็ใช้หาได้ไม่ เพราะพระพุทธบัญญัติมีแล้ว ฯ

หากจะมีภิกษุณีขึ้นได้โดยวิธีอุตตริ ก็เชื่อว่าคงไม่เจริญอยู่ได้นานเท่าไร ก็คงสูญไปอีก เพราะภิกษุณีมีสิกขาบทที่ต้องรักษามากกว่าภิกษุถึง ๑๐๔ สิกขาบท สิกขาบทของภิกษุ (นับแต่ในปาฏิโมกข์) ๒๒๗ สิกขาบท ของภิกษุณี (นับแต่ในปาฏิ-โมกข์) ๓๓๑ สิกขาบท ฯ ทำไมถึงน้อยและมากกว่ากัน ไกลกันมาก ผลที่สุดเมื่อปฏิบัติบริบูรณ์ในอีก ๒ สิกขา คือ สมาธิและปัญญา ก็บรรลุอมตธรรมเท่ากัน ทั้งนี้แล้วแต่ผู้มีปัญญาจะคิดว่า เพราะผู้ชายกับผู้หญิงต่างกันอย่างไร ฯ

มีพระพุทธภาษิตว่า พระเจ้าจักรพรรดิราช และพระสยัมภูพุทธเจ้าอาจเป็นได้แต่ผู้ชาย ผู้หญิงเป็นหาได้ไม่ ฯ ผู้หญิงอยากเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าต้องบำเพ็ญกุศลปรารถนาเป็นผู้ชายก่อน ฯ ได้ความว่าผู้ชายได้กำเนิดเป็นผู้หญิง เพราะทำบาปอันใดอันหนึ่งไว้ ผู้หญิงได้กำเนิดเป็นผู้ชายเพราะทำบุญอันใดอันหนึ่งไว้ ปฏิปทาของผู้หญิงไม่ทันปฏิปทาของผู้ชาย ฯ ปัจจุบันนี้โลกกำลังเจริญผู้ชายทำอะไรได้ เป็นอะไรได้อย่างใด ผู้หญิงก็ต้องการให้เป็นไปอย่างนั้นบ้าง ผู้หญิงฝึกหัดแล้วอาจเป็นได้เหมือนผู้ชาย โดย

ที่สุดเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็เป็นได้ แต่จะเป็นพระพุทธเจ้า หรือพระเจ้าจักรพรรดิโดยยังมีเพศเป็นสตรีหาได้ไม่ ดังกล่าวมาแล้ว ฯ

ผู้หญิงไม่ได้บวชเป็นสามเณรีหรือเป็นภิกษุณี ก็คงได้บำเพ็ญในเนกขัมมบารมีอยู่นั่นเอง เนกขัมมะ แปลว่าออกจากกามคุณารมณ์ ท่านว่ามี ๒ ประการ คือ บรรพชา การบวช ๑ ปหานะ การละกิเลส ๑ บรรพชาออกจากกามทางกาย เช่นบวชเป็นภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี นักพรตจีน ญวน ญี่ปุ่น ซึ่งนับเข้าในจำพวกบรรพชิต ถือพระพุทธศาสนาเหมือนกัน แต่ถือเลือนไปมาก ฤษีก็เป็นนักพรตจำพวก ๑ อุบาสก อุบาสิกา ปะขาว นางชี และอื่น ๆ ที่มีวิธีถือบวช ฯ ปหานะ ออกจากกามทางใจ ฯ ฉะนั้นผู้บวชหรือมิได้บวชอาจบำเพ็ญเนกขัมมบารมีได้เหมือนกัน ฯ ตามที่กล่าวมาแต่ต้นจนสุดท้ายนี้ เป็นความเห็นของเอกชน ฯ

สาราสารกถา

ของ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

นโม พุทฺธาย

สารญฺจ สารโต ญตฺวา   อสารญฺจ อสารโต
เต สารํ อธิคจฺฉนฺติ   สมฺมาสงฺกปฺปโคจราติ.

บัดนี้จะได้แสดงพระธรรมเทศนา ปรารภวาระนี้ เป็นดิถีตรงกับวันสวรรคต แห่งพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทร-มหามกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ผู้เป็นพระศาสดาของคณะธรรมยุกติกนิกายอันสืบสายต่อกันมา นับว่าบรรพชิตและคฤหัสถ์ผู้ปฏิบัติตามเนติแบบอย่างที่ทรงวางไว้ ต้องตามธรรมวินัยสัตถุศาสนา ล้วนเป็นอนุศิษย์ของพระองค์ เมื่อมาถึงอภิ-ลักขิตกาล มหาปวารณาดิถีเช่นนี้ ควรพร้อมกันบำเพ็ญกุศลมีไหว้พระทำปวารณาสวดมนต์ รักษาศีลสดับธรรมเป็นเบื้องต้นแล้ว อุทิศส่วนกุศลถวาย ก็จักเป็นความดีส่วนตนและพระองค์. เพราะฉะนั้น ก่อนแต่แสดงธรรม จักได้นำพระราชประวัติส่วนพระราชจรรยาฝ่ายพุทธศาสนกิจมาพรรณนา พอเป็นอนุสสรณ-ฐานที่ตั้งที่ระลึกถึงพระคุณูปการ.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยามนั้น พระองค์เป็นสมเด็จพระราชโอรส ประสูติจากพระครรภ์สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ผู้เป็นพระอัครมเหษีพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาอิศรสุนทรพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์มีพระราชอัธยาศัยสัมปยุตด้วยพระราชศรัทธา ประกอบด้วยพระปรีชาสุขุมคัมภีรภาพ น้อมไปในกิจการฝ่ายพระพุทธศาสนา เมื่อถึงกำหนดทรงผนวชเป็นพระภิกษุภาวะในพระพุทธศาสนา ก็ได้ทรงบรรพชาอุปสมบทตามพระราชประเพณี ซึ่งราชสกุลโดยมากมักเสด็จออกบรรพชาอุปสมบทเพียงไตรมาศ ก็เสด็จนิวัตตนาการลาผนวชออกครอบครองกามากรสมบัติ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยาม หาเป็นเช่นนั้นไม่ ถึงกำหนดไตรมาศควรลาผนวช ก็ยังมีพระราชศรัทธาอุตสาหะบำเพ็ญพรหมจรรย์ต่อไป การที่ทรงประพฤติพรหมจรรย์มาได้ตลอดกาลยืดยาวนั้น ก็ไม่มีข้ออันจะพึงครหาว่า เพราะทรงเพศฆราวาสขัดข้องอย่างหนึ่งอย่างใด นี้ก็เป็นมหัศจรรย์อย่างหนึ่ง เมื่อเสด็จประทับจำพรรษาอยู่ ณ วัดมหาธาตุ พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นอาจารมรรยาทของภิกษุสามเณรในครั้งนั้นเลวทราม แม้ไม่ถึงเช่นนั้น ก็ปฏิบัติผิดพระวินัย ผิดพระธรรม หาตรงต่อนิสสรโณบาย เหตุนำตนออกจากทุกข์ไม่ ก็มีความสลดพระราชหฤทัย. วันหนึ่งเสด็จประทับอยู่ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ถ้าไม่มีผู้รู้ศาสน-

ธรรม ไม่มีผู้ปฏิบัติตามธรรมตามวินัยอันมิได้ผิดแล้ว ข้าพเจ้าจะลาสิกขา ปฏิบัติคิหิธรรม บำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนาตามกำลัง ถ้ายังมีผู้รู้ธรรมวินัย ปฏิบัติถูกต้องตามธรรมตามวินัย ขอให้ได้พบพานภายในวันนั้น (ที่ทรงกำหนด). การที่ทรงอธิษฐานเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า ในครั้งนั้นภิกษุปฏิบัติผิดธรรมผิดวินัย และไม่มีพระเถรานุเถระแม้สักรูปหนึ่งถวายวิสัชชนาสนองพระราชปุจฉาได้ จึงเป็นเหตุให้ทรงสังเวช และเกิดพระราชปริวิตกเช่นนั้น. ก็ภายในวันกำหนดทรงตั้งสัตยาธิษฐานนั้น มีพระมหาเถระรูปหนึ่งเป็นรามัญ เป็นผู้ทรงธรรมทรงวินัยแตกฉาน และปฏิบัติวัตตปฏิปทาเคร่งครัด เผอิญสัญจรมาเฝ้าพระองค์ ๆ ได้ทอดพระเนตรเห็นมรรยาทของท่านก็ทรงเลื่อมใส และมีพระราชปุจฉาถามข้อธรรมข้อวินัย ก็ทูลสนองพระราชดำรัสได้ แคล่วคล่องว่องไวไม่ติดขัด จึงทรงขอให้ท่านรับเป็นอุปัชฌายะ ทำญัตติจตุตถกรรมใหม่ เพื่อให้มั่นคงขึ้นที่เรียกกันว่าทำทัฬหีกรรม แต่นั้นก็มีผู้ทำญัตติกรรมใหม่โดยเสด็จ เช่นสมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสวิหาร สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ ฯ เป็นต้น และมีกุลบุตรออกผนวชโดยเสด็จ ก็มากขึ้น ๆ ตามความนิยม เห็นว่าเป็นการถูกต้อง. พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาเจษฎาบดินทร์พระนั่งเกล้าเจ้าสยาม ผู้เป็นสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยาม ทรงแปล

พระปริยัติธรรม พระองค์ได้เข้าทรงแปล ณ ท่ามกลางพระราชาคณะสงฆ์ ฉะเพาะพระองค์เป็นพิเศษ และทรงแปลหน้าพระที่นั่ง ทรงแปลธัมมปทัฏฐกถาวันเดียว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้ารับสั่งว่าทรงทราบความรู้ในชั้นนั้น เป็นอันเหมือนแปล ๓ วันอย่างภิกษุสามัญ ต่อนั้นทรงแปลมังคลัตถทีปนีเป็นประโยค ๔ ครั้นถึงกำหนดจะทรงแปลสารสังคหะประโยค ๕ มีพระราชวงศ์พระองค์หนึ่งรับสั่งแก่พระราชาคณะสงฆ์ว่าจะปล่อยกันขึ้นไปถึงไหน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ทรงทราบก็ไม่พอพระราชหฤทัยที่จะทรงแปล แต่ไม่ใช่พระองค์ไม่ทรงสามารถ พระองค์ย่อมทรงทราบปริยัติธรรมแตกฉาน หาตัวจับมิได้ เป็นอันว่าพระองค์เป็นเปรียญ ๕ ประโยค.

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ได้เคยเสด็จธุดงค์ทางเมืองเหนือ ลุถึงวนะแห่งหนึ่งมีแท่นศิลาในดงตาล ตามที่เล่ากันว่าเป็นพระแท่นของพระร่วงเจ้า เคยประทับพระราชทานโอวาททางศาสนกิจแก่ราชบริษัท พระแท่นนั้นชื่อว่า มนังคศิลาบาต ว่า
๖ ศักดิ์สิทธิ์ ใครกล้ำกลายนั่งไม่ได้ ให้มีอันเป็น มหาชนเกรงขามเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เสด็จถึงที่นั้น ก็ได้ประทับ ณ แท่นนั้นได้โดยหาอันตรายมิได้ โปรดให้นำลงมาไว้กรุงเทพ. ข้อนี้ผู้ชำนาญทางสังเกตนิมิตร เห็นกันว่าเป็นบุรพนิมิตราชาภินิหาร แสดงให้เห็นว่า พระองค์จักได้ครองราชสมบัติเป็นเจ้าแผ่นดินสยาม. เมื่อเสด็จมาถึงตำบลที่เดี๋ยวนี้เรียกว่านครปฐม ได้ทรง

พบพระปรางค์ใหญ่เป็นของโบราณ นัยว่าเวลาค่ำคืนพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุ ทำปาฏิหาริย์เสด็จประทักษิณที่พระปรางค์นั้น ทรงเลื่อมใส ภายหลังเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงโปรดให้ก่อพระเจดีย์ใหญ่หุ้มพระปรางค์นั้น ซึ่งพระราชทานนามว่าพระปฐมเจดีย์ ดังปรากฏอยู่ ณ บัดนี้. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เสด็จประทับ ณ วัดมหาธาตุ ต่อมาประทับ ณ วัดราชาธิวาส ครั้นสมเด็จพระมหาบวรราชเจ้าศักดิพลเสพ (วังหน้ารัชชกาลที่ ๓) โปรดให้สร้างวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว เพื่อเป็นที่ประทับแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า แต่นั้นจึงได้เสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า พระราชทานสมณศักดิ์ให้พระองค์ดำรงพระอิสสริยยศเป็นพระราชาคณะ แต่หาได้มีพระราชทินนามาภิไธยไม่ ทางราชการคงเรียกตามพระราชอิสสริยยศฝ่ายราชสกุลว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ สามัญชนมักเรียกว่า ทูลกระหม่อมพระ ครั้นกาลต่อมา พระองค์มีพระสัทธิวิหาริก อันเตวาสิกมากขึ้น คฤหัสถ์ทั้งฝ่ายราชสกุล ทั้งฝ่ายสามัญชน ก็นับถือประพฤติตามพระองค์มากขึ้น ที่ไม่เห็นด้วยยังคงถือตามลัทธิเก่าก็ยังมีมากเหมือนกัน เพราะฉะนั้นพระองค์ต้องฝ่าอุปสัคต่าง ๆ เป็นลำดับมา ถ้าเป็นคนสามัญมาฟื้นศาสนธรรมกำลังเสื่อมให้รุ่งเรืองเช่นพระองค์ ก็ยากที่จะลุล่วงสำเร็จมาได้. เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ทรง

ประชวรหนักใกล้จะสวรรคต มีพระราชดำรัสข้อทรงพระราช-ปริวิตก แด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าว่า การที่พระองค์และศิษยานุศิษย์ของพระองค์ ครองผ้าม้วนซ้ายแหวกนั้น เอาอย่างพระสงฆ์รามัญ เกรงว่าจะพากันเข้าใจว่า กรุงสยามขึ้นเมืองมอญ ก็จะเสื่อมเสียพระเกียรติยศ เพราะการทำดังนั้นเกิดขึ้นในรัชชกาลของพระองค์.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ผู้ทรงพระปรีชาหลักแหลมเมื่อทรงทราบพระราชปริวิตกฉะนั้น ก็กราบทูลสนองพระราชโองการว่า การประพฤติปฏิบัติเช่นนั้น ก็มุ่งแต่ความเห็นว่าเป็นการถูกต้องตามวินัยบัญญัติ หาทันเฉลียวคิดว่าจะขัดต่อราชการบ้านเมือง ซึ่งเป็นเหตุให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศบรมเดชานุภาพไม่ หากเป็นเช่นนั้น ก็จะกลับห่มคลุมม้วนขวาหนีบลูกบวบตามเดิม แต่นั้นมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ก็ทรงจีวรคลุมม้วนขวาหนีบลูกบวบ เข้าไปเฝ้าเยี่ยมประชวร แม้พระสงฆ์พรหมจารีและศิษยานุศิษย์ ก็ทรงประกาศให้ห่มเช่นนั้นเมื่อล่วงมาได้ราว ๓ วัน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าสวรรคตจึงโปรดให้ห่มม้วนซ้ายไปตามเดิม พระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดีมุขมนตรี พร้อมกันอัญเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า. ให้ลาผนวชออกครองสิริราชสมบัติ อาศัยพระมหากรุณาธิคุณและความจำเป็น ก็เสด็จนิวัตตนาการลาผนวชออกครองราไชศวรรย์ เป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามที่ ๔ โดย

ราชสันตติวงศ์ต่อมา. ฝ่ายพระราชาคณะสงฆ์ผู้ใหญ่ฝ่ายมหานิกายบางรูป ที่เคยหมิ่นประมาทพระองค์ หรือพระสงฆ์อื่นฝ่ายคณะมหานิกาย ผู้ยังไม่ทันคิดเห็นพระมหากรุณาของพระองค์ ก็พากันวิตกวิจารณ์ไปต่าง ๆ เช่นหวั่นใจไปว่า น่ากลัวจะถูกบังคับให้แปลงเป็นพระธรรมยุตไปหมดทั้งแผ่นดิน แม้พวกคฤหัสถ์ที่นับถือลัทธิอย่างเก่า ก็น่าจะหวั่นหวาดไปเช่นนั้น แต่ก็หาเป็นไปเช่นนั้นไม่ ควรเห็นว่าเป็นน่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เมื่อพระองค์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกเป็นสมเด็จบรมกษัตริย์แล้ว ก็โปรดพระราชทานเสรีภาพแก่พระสงฆ์ทั้งปวง ให้ประพฤติปฏิบัติลัทธิ ตามใจสมัครของตน ๆ คือเป็นพระภิกษุมหานิกายใช้ถือลัทธิอย่างใด ก็ให้คงถืออยู่อย่างนั้น เป็นพระภิกษุธรรมยุกติกนิกายใช้ถือลัทธิอย่างใด ก็ให้คงถืออยู่อย่างนั้น และพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย และฝ่ายธรรมยุกติกนิกายตามคุณานุรูปของตน ๆ ท่านที่เป็นพระราชาคณะฝ่ายมหานิกาย รูปที่รู้สึกว่าเคยเป็นอริกับพระองค์ ก็กลับยกย่องเป็นสมเด็จพระราชาคณะ ท่านผู้นั้นรู้สึกในพระมหาการุญภาพ โดยมิได้รับปฏิเวราฆาตจากพระองค์ จึงได้แต่งคาถา ที่เริ่มขึ้นว่า **ยํ ยํ เทวมนุสฺสานํ มงฺคลตฺถาย ภาสิตํ** เป็นต้น อันภายหลังมีนามว่า สุขาภิยาจนคาถา เป็นเรื่องถวายศีลถวายพรแก่พระราชสกุล เป็นต้น อันโปรดให้สวดต่อท้าย

สวดมนต์มาจนบัดนี้. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้านั้น พระองค์เป็นอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตน์อาชาไนยเอกอัครมหาบัณฑิต เมื่อปกครองพระราชอาณาจักร ก็ให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอยู่เย็นเป็นสุข ส่วนทางพุทธจักร ก็ทรงบำรุงตามหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินทุกประการ มิได้บกพร่อง. ส่วนลัทธิธรรมเนียมของฝ่ายพระสงฆ์ธรรมยุต ได้รับปฏิบัติสืบมาโดยเป็นธรรมทายาท เราทั้งหลายก็ทราบอยู่แล้วว่า ผิดแผกกันอย่างไรกับลัทธิฝ่ายพระสงฆ์มหานิกาย เพราะฉะนั้น ไม่จำต้องยกขึ้นพรรณนา.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ได้เคยมีพระราชดำรัสเนือง ๆ ว่า พระองค์ประสูติวันมหาปวารณา คือกลางเดือน ๑๑ และมีพระราชดำรัสว่า เมื่อประชวรหนักถึงวันมหาปวารณา จักให้พาเสด็จมาสู่ที่ชุมนุมสงฆ์ พอทำปวารณากรรมแล้วสวรรคตจักเป็นการดี เคยมีพระราชดำรัสเช่นนี้เนือง ๆ. เพราะฉะนั้นเมื่อถึงวันมหาปวารณา (ในปีสวรรคตนั้น) ทรงพระประชวรพระอาการหนัก ทรงทราบว่าจักเสด็จสู่สวรรคตค่ำวันนั้น จึงโปรดให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (ฟัก) เข้าไปข้างพระที่เขียนคำอัจจโยสงฆ์ และแสดงว่าทรงทำในพระราชหฤทัยอยู่โดยอนัตตนุปัสสนา ตามพระราชดำรัสเป็นภาษามคธ ให้เชิญไปอ่าน ณ ท่ามกลางสงฆ์ ชุมนุมกันจะทำสังฆปวารณา มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นประมุข ณ พระวิหารวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยาม นัยว่าแต่นั้นต่อมา ก็หาได้มีพระราชดำรัสอะไรอีกต่อไปไม่ เสด็จสู่สวรรคตคืนวันนั้นพร้อมด้วยมหัศจรรย์. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยามทรงบำเพ็ญพระจรรยาส่วนศาสโนปถัมภ์เป็นอเนกนัยวิจิตร มีอุปการะแก่วงศ์ธรรมยุกติกนิกาย ได้รับปฏิบัติสืบมาโดยลำดับจนบัดนี้ ชื่อว่าพระองค์ทรงดำริดีงาม เพราะทรงทราบชัดว่าสิ่งไรเป็นแก่นสาร สิ่งไรหาแก่นสารมิได้ ทรงเลือกฟั้นให้คงมีอยู่แต่สิ่งที่เป็นแก่นสาร พระราชดำริเห็นปานดังนี้ ก็ต้องตามพระพุทธนิพนธคาถาว่า

สารญฺจ สารโต ญตฺวา อสารญฺจ อสารโต
เต สารํ อธิคจฺฉนฺติ สมฺมาสงฺกปฺปโคจรา

ผู้มีปัญญาทั้งหลายรู้จักซึ่งสิ่งที่เป็นสาระ โดยเป็นสาระ สิ่งที่หาสาระมิได้ โดยสิ่งที่หาสาระมิได้ ผู้เหล่านั้น ย่อมบรรลุถึงสิ่งเป็นสาระ เป็นผู้มีความดำริชอบเป็นอารมณ์ ดังนี้.

อธิบายความตามประสงค์โดยสังเขป สิ่งที่เป็นสาระก็ได้แก่สิ่งที่เป็นธรรมเป็นวินัยแท้ สิ่งที่ไม่เป็นสาระก็ได้แก่สิ่งที่ไม่ใช่ธรรมไม่ใช่วินัย โดยตรงกันข้ามฉะนี้ บุคคลผู้มีปัญญาจะทำสิ่งใด หรือกล่าวอันใด หรือคิดสิ่งใด โดยปราศจากความโลภความโกรธความหลง สิ่งที่ทำ คำที่พูด สิ่งที่คิดนั้นชื่อว่าเป็นธรรมเป็นวินัยแท้ บุคคลผู้ไร้ปัญญาจะทำสิ่งใดกล่าวอันใด หรือคิดสิ่งใดโดยประกอบด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง

สิ่งที่ทำ คำที่พูด สิ่งที่คิดนั้น ก็จัดว่าไม่ใช่ธรรมไม่ใช่วินัย สิ่งที่เป็นธรรมเป็นวินัยแท้นั้นจึงชื่อว่าสาระ สิ่งที่ไม่ใช่ธรรมไม่ใช่วินัยนั้นจึงชื่อว่าอสาระ ผู้มีปัญญาทราบชัดฉะนี้ จึงบัลลุธรรมที่เป็นสาระ คือความประพฤติไตรทวารเป็นแก่นสาร หาความโลภ ความโกรธ ความหลงมิได้ บุคคลเห็นปานนั้น จึงชื่อว่ามีความดำริชอบเป็นอารมณ์ ด้วยประการฉะนี้.

พระโอวาท
ของ
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

ไม่ว่าชาวบ้านชาววัด ต่างถือก๊กถือพวก อุดหนุนแต่ก๊กหรือพวกของตัว ที่จริงต่างเป็นปุถุชน ก็ต้องเป็นเช่นนั้น แต่อย่าประพฤติฉะนั้นจนถึงน่าชัง ผู้ถือเช่นนั้นเป็นผู้ใหญ่ปกครองประชุมชนไม่ได้เลย ตัวอย่างเช่นผู้เป็นสมภารครองพระเณรมาก แต่ก็ถือพวก พวกตัวปกครองอย่างหนึ่ง ที่ถือว่าไม่ใช่ปกครองอย่างหนึ่ง ถือดังนี้แตกสามัคคีการงานเหลวหมด ถ้าสมภารถือพระเณรในวัดมากน้อยเท่าไรเป็นพวกของตัวทั้งหมด การงานก็ดำเนิน ลูกวัดก็เหมือนกันไม่ควรถือพวก ปุถุชนไม่พ้นรักกันชังกัน ข้อสำคัญต้องตั้งอยู่ในยุตติธรรม ผิดก็ให้เป็นผิด ถูกก็ให้เป็นถูก อย่ากลับกันเสีย วัดเดียวถือพวกถือก๊กไม่ชอบด้วยขนบที่ดี ถือส่วนตัวควรอยู่ กิจการวัดต้องช่วยกันทำ ร่วมมือกันทำ ในใจจะเป็นอย่างไรไปบ้างก็ตาม ภายนอกควรแสดงเมตตากรุณาต่อกัน เคารพนับถือต่างกัน ชื่นบานต่อกัน จัดเป็นดีพอใช้ ฯ

ท่านว่าพระพุทธเจ้า รู้ได้เองซึ่งสิ่งทั้งปวง ทั้งส่วนต้องละและเจริญ ทรงประพฤติได้สมความรู้ ข้อนี้น่าเชื่อแท้จริง คน

อย่างพวกเราทั้งหลายก็อาจรู้ได้เอง สอนตัวเองให้ดีได้ตามสมควรแก่ปัญญาและความปฏิบัติ เช่นคนขี้โกรธมาโกรธด่าว่าเรา เราไม่ชอบ นี้ก็สอนว่า เราไม่ควรเอาอย่าง คนใจดีเราชอบนี้ก็สอนให้เราเอาอย่างทำบ้าง สรูปใจความ สิ่งไรที่เห็นกิริยาหรือพูดหรืออะไรที่ส่อให้เห็นน้ำใจ เราเห็นว่าเป็นการไม่ดี แลเห็นผลเป็นตัวทุกข์แท้ เราก็อย่าเอาอย่าง ถ้าเห็นว่าดี แลเห็นผลเป็นตัวสุข เราก็เอาอย่างทำบ้าง เพียงเท่านี้ก็เป็นดีได้บ้าง ถ้าเห็นคนทำสิ่งที่เราไม่ชอบ ให้ผลเป็นทุกข์ แต่ตัวเราชอบทำหรือเห็นคนทำสิ่งที่เราชอบ ให้ผลเป็นสุข แต่ตัวเราหาชอบทำไม่ ดังนี้ก็เอาตัวรอดไม่ได้ ฯ บางทีดีแต่ติเขา แต่เราก็ทำอย่างที่เราติเขา สรรเสริญเขาว่าเขาดีอย่างนั้น ๆ แต่ตัวเราก็ไม่เอาอย่าง ดังนี้ก็ใช้ไม่ได้ ฯ

คำของพระครูพันธศีลาจารย์ พูดกับตาปี หมอนวด (ซึ่งแกมักติว่า เด็กศิษย์วัดนั้น พระเณรวัดนั้นไม่ดี มักข่มเหงแก) ว่าแกจงดูสุนัขศีร์ษะเน่า หนอนกวนไชแผล นอนอยู่ที่หนึ่ง มันไม่เข้าใจว่าไม่สบาย เพราะความคันแผลที่ศีร์ษะมัน แต่มันเข้าใจว่าที่ที่มันนอนไม่ดีไม่สบาย จึงลุกสลัดศีร์ษะของมันวิ่งไปนอนที่อื่นอีกต่อไป ก็คันอีก มันก็เข้าใจว่าที่นั้นไม่ดีอีก ลุกสลัดศีร์ษะย้ายไปนอนที่อื่นอีก แต่มันมัวลุกวิ่งไปนอนในที่ต่าง ๆ ไม่รู้จบ มันเข้าใจว่าที่นั้น ๆ ไม่ดีนอนไม่สบาย หาเข้าใจว่าไม่ใช่ที่ทางไม่ดี แผลที่ศีร์ษะมันถูกหนอนไชจึงคันนอนไม่เป็นสุข

ต่างหาก ฉะนั้น ถ้ารักษาแผลที่ศีร์ษะให้หายแล้ว นอนที่ไหนก็สบายทั้งนั้น ฉันใด คนประพฤติไม่ดีแล้ว อยู่ที่ไหนก็ไม่เป็นสุข ไม่ใช่คนอื่นข่มเหง ถ้าประพฤติดีแล้ว อยู่ที่ไหนก็เป็นสุขทั้งนั้น ฉันนั้น ฯ

ไม่ใช่ตั้งใจเสียดสีใคร เป็นการแนะทั่วไป เผื่อทำได้จะได้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ น่าชมของนักปราชญ์ ฯ

แนะนำให้สามัคคี

แต่ก่อนข้าพเจ้าเป็นพระลูกวัด ก็หัดทำความสามัคคีต่อภิกษุสามเณรในวัดนี้ เมื่อได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าคณะฉะเพาะคณะก็อุตสาหะทำสามัคคีต่อลูกคณะของตน ครั้นต้องดำรงในความเป็นประมุขของคณะสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักร ก็ได้แผ่สามัคคีทั่วกัน ฯ ข้าพเจ้ายังตั้งอยู่ในความเป็นปุถุชนเหมือนผู้อื่น ๆ ที่แลเห็น ณ บัดนี้ คงเต็มไปด้วย ราคะ โทสะ โมหะเป็นแต่คอยระวังมิให้กำเริบเกินไป คอยคุมสติมิให้วิการกายวาจาที่แสดงกิเลสเหล่านั้นให้ปรากฏ บางคราวก็รั้งไม่อยู่ ส่วนใจนั้นเป็นการยาก กิเลสเกิดเสียก่อนแล้ว ได้สติจึงคิดระงับ ฯ อันจะห้ามจิตต์มิให้รู้จักรักชังผู้อื่น ๆ ตลอดจนสัตว์ดิรัจฉานยังห้ามไม่ไหว ข้าพเจ้าเพียงแต่ระวังไม่แสดงให้ปรากฏทางกายและวาจา บางครั้งก็เสียพิธี การปกครองไม่เอาความรักเข้ามาห้ามความผิดของผู้ที่ตนรัก ให้เป็นความถูก อันเสียยุตติธรรมแม้ในความชังก็ตรงกันข้ามฉะนั้น ฯ การปกครองต่างหาก การส่วนตัวต่างหาก ไม่เอาเข้าปนกัน เช่นเกลียดเขาส่วนตัวเพราะเขาทำไม่ถูกใจ เมื่อเขาไม่ผิดทาง ปกครองก็รักษาความสามัคคีต่อเขาได้ แม้รักเขาก็เช่นเดียวกัน ฯ

นี้แนะนำให้ฝึกดำเนินเช่นนี้ ถ้าทำให้ดีได้ยิ่งกว่านี้ยิ่งดี ฯ

พระคำรัสสอนปัพพชาเปกขะ

บัดนี้ตัวท่าน[๑] มีศรัทธาเข้ามาขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ในชั้นต้นควรศึกษาให้รู้จักคุณพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม แลพระสงฆ์ก่อน พระพุทธเจ้านั้น ได้แก่ท่านผู้ตรัสรู้ของจริงอย่างประเสริฐทั้ง ๔ คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยพระปรีชาญาณของพระองค์ก่อนแล้วจึงสอนผู้อื่นให้รู้ตาม พระองค์เป็นผู้บริสุทธิ์หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองมีโลภโกรธหลงเป็นต้น ไม่ทรงยินดียินร้ายต่อโลกธรรมทั้ง ๘ ประการ คือ เมื่อถึงคราวมีลาภ มียศ ได้ความสรรเสริญ ได้สุขและถึงคราวเสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกนินทา ได้ความทุกข์ ก็มีพระหฤทัยคงที่อยู่ พระองค์จึงเป็นที่สักการะเคารพบูชาของเทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ฯ พระธรรมนั้น ได้แก่คำสั่งสอนของพระองค์ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยชื่อว่าศีล การตั้งจิตต์มั่นชื่อว่าสมาธิ การรอบรู้ในกองสังขารชื่อว่าปัญญา ฯ พระสงฆ์นั้น ได้แก่ท่านผู้ประพฤติปฏิบัติชอบตามโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จนเป็นเหตุให้ละกิเลสนั้น ๆ ได้ โดยเอกเทศบ้าง โดยสิ้นเชิงบ้าง จึงมีชื่อต่างกันว่า พระโสดาบัน

---

[๑] ถ้า ๒-๓ คน ก็ทรงว่า ตัวท่านทั้ง ๒ ทั้ง ๓.

พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ฯ

เมื่อได้กำหนดรู้คุณของพระรัตนตรัยโดยสังเขปฉะนี้แล้ว ต่อนี้ไปพึงเรียนตจปัญจกกัมมัฏฐาน อันเป็นเครื่องมือสำหรับปราบปรามกิเลสที่เกิดขึ้นในภายใน พึงศึกษาว่าตามบทพระบาลี เกสา.. โลมา.. นขา.. ทนฺตา.. ตโจ.. ตโจ.. ทนฺตา.. นขา.. โลมา.. เกสา.. ฯ เกสาแปลว่าผม โลมาแปลว่าขน นขาแปลว่าเล็บ ทันตาแปลว่าฟัน ตโจแปลว่าหนัง (เกสาแปลว่าผมคือสิ่งเป็นเส้น ๆ ที่งอกขึ้นอยู่ตามหนังศีร์ษะ เบื้องหน้าจดหน้าผาก เบื้องหลังจดท้ายทอย ข้างทั้งสองจดหมวกหู ฯ โลมาแปลว่าขนงอกขึ้นตามสรีระทั่วไป เว้นไว้แต่ฝ่ามือและฝ่าเท้า ฯ นขาแปลว่าเล็บมีสีขาว ๆ คล้ายเกล็ดปลา งอกขึ้นตามปลายนิ้วมือ ปลายนิ้วเท้า ฯ ทันตาแปลว่าฟันที่งอกขึ้นตามกระดูกคางทั้งข้างล่างข้างบน สำหรับบดเคี้ยวอาหาร ฯ ตโจแปลว่าหนังหุ้มห่ออยู่ทั่วสารพางค์กาย[๑]) ผมขนเล็บฟันหนังทั้ง ๕ ส่วนนี้เป็นของปฏิกูลพึงเกลียด จงพิจารณาส่วนทั้ง ๕ นี้ โดยอนุโลมตามลำดับ และปฏิโลมทวนลำดับ ให้เห็นเป็นของปฏิกูลพึงเกลียดไม่งามไม่น่ากำหนัดยินดีหลงใหล ยึดถือว่าเป็นของสวยงาม เมื่อพิจารณาไปยังไม่เห็นเป็นของปฏิกูลพึงเกลียด แต่นั้นก็พึงพิจารณาโดย สี สัณฐาน กลิ่น ที่เกิดที่อยู่ สีก็ไม่งาม สัณฐานก็

---

[๑] ภายในวงเล็บ เคยทรงในสมัยก่อน ๆ.

ไม่น่ารัก กลิ่นก็เหม็นสาบเหม็นสาง ที่เกิดที่อยู่ก็เกิดอยู่ในที่ชุ่มด้วยปุพโพโลหิต เหมือนต้นผักต้นหญ้าที่เกิดในที่ระคนปนด้วยอุจจาระปัสสาวะฉะนั้น เมื่อยังปฏิกูลสัญญาให้เกิดขึ้นได้เช่นนี้แล้ว ก็จะได้ประสบอานิสงส์เป็นอันมาก มีไม่หลงรักใคร่ในร่างกายของตนและบุคคลผู้อื่นเป็นต้น ฯ

ต่อนี้ไปจะได้ให้ผ้ากาสายะ เพื่อสำเร็จกิจบรรพชาและอุปสมบท ฯ (ต่อนี้ทรงคล้องอังสะ และตรัสถึงวิธีนุ่งห่มว่า) ผ้าสบงนุ่ง จับมุมทั้งสองให้เสมอกัน ม้วนมาทางซ้าย เบื้องบนปิดมณฑลสะดือ เบื้องล่างหย่อนลงไปประมาณครึ่งแข้ง แล้วคาดประคดเอว ผ้าจีวรห่ม จับมุมทั้งสองให้เสมอกันม้วนมาทางซ้ายเปิดแขนขวาคลุมแขนซ้าย เบื้องล่างหย่อนลงไปเท่ากันกับสบงแล้วพาดสังฆาฏิ แล้วเข้ามาขอสรณคมน์และศีล ฯ

เมื่อขอนิสสัยแล้ว

บัดนี้พระสงฆ์จะทำกรรมะสันนิษฐานสวดประกาศสมมติตัวท่านเป็นอุปสัมบันนะภิกษุในพระพุทธศาสนา ก็ในคำที่สวดประกาศนั้น ต้องออกชื่อพระอุปัชฌายะ และออกชื่อผู้อุปสมบท เมื่อท่านจะถามหาชื่ออุปัชฌายะของท่านว่า **โก นาม เต อุปชฺฌาโย** อุปัชฌายะของท่านชื่อไร ก็พึงหมายเอาตัวข้าพเจ้า แล้วรับว่า **อุปชฺฌาโย เม ภนฺเต อายสฺมา สิริวฑฺฒโน นาม** อุปัชฌายะของข้าพเจ้า ชื่อสิริวัฑฒนะผู้มีอายุ ถ้าท่านถามถึงชื่อของท่านว่า **กินฺนาโมสิ** ท่านชื่อไร ก็พึงหมายเอาตัวของท่าน แล้วรับว่า **อหํ ภนฺเต... นาม** ข้าพเจ้าชื่อ... ถ้าท่านจะบอกบาตรและจีวรที่ทรงสวมอยู่ในกายด้วยมคธะภาษาว่า สิ่งนี้ ชื่อนี้ สิ่งนี้ ชื่อนี้ ก็พึงรับว่า **อาม ภนฺเต อาม ภนฺเต** แล้วจำชื่อไว้ อธิษฐานใช้เป็นสมณะบริกขาร ฯ

แจ้งความการสร้างพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ เปนอนุสาวรีย์เชิดชูพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้วย พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้า ฯ ซึ่งเสด็จสวรรคตแล้วนั้น ได้ทรงแสดงพระราชประสงค์ไว้ในพระราชหัตถเลขาสั่งเรื่องพระบรมศพของพระองค์ ว่าให้มีหนังสือสร้างขึ้นในงานพระบรมศพเปนส่วนพุทธสาสนูปัตถัมภกสักเรื่องหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระราชปรารภการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายที่จะเปนอนุสาวรีย์เฉลิมพระเกียรติยศ ในสมเด็จพระบรมเชฏฐาธิราชในงานพระบรมศพครั้งนี้ ทรงพระราชดำริห์ว่า หนังสือซึ่งจะเปนอุปัตถัมภกพระสาสนานั้น ถ้าทรงสร้างพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์จะเปนการสมพระราชประสงค์ ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ที่ทรงแสดงไว้ แลเปนพระเกียรติยศแลพระราชอนุสาวรีย์อันงามยิ่ง เพราะหนังสือนี้เปนที่ปรารถนาทั่วไปตลอดถึงนานาประเทศ จึงมีพระราชดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งให้พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กำหนดการที่จะพิมพ์พระไตรปิฎกให้ได้ครบบริบูรณ์ทุกคัมภีร์ ให้กราบทูลอาราธนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆ-

ราชเจ้า ทรงเปนประธานในการตรวจสอบฉบับ แลอักขรวิธี

ส่วนทุนที่จะจับจ่ายในการสร้างพระไตรปิฎกนี้ มีพระราชประสงค์ที่จะให้เปนส่วนที่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ แลประชาราษฎร พร้อมเพรียงกันรวบรวมขึ้นบำเพ็ญกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ จึงมีพระราชดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งให้ทูลเชิญเสด็จพระบรมวงศานุวงศ์ แลชักชวนบรรดาข้าราชการทุกกระทรวงทบวงการ ตลอดจนประชาราษฎร ให้โดยเสด็จในพระราชกุศลนี้ ตามแต่จะเต็มใจอุทิศถวาย

พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์นี้ จะได้พิมพ์ขึ้นอย่างประณีตเปนหนังสือ ๔๒ เล่มจบ พันจบประมาณราคาค่าพิมพ์ ๑๒๐,๐๐๐ บาท จะได้พิมพ์แล้วทันงานพระบรมศพเพียง ๓ เล่ม อีก ๓๙ เล่ม จะได้พิมพ์เนื่องไปตามลำดับที่ได้รับต้นฉบับจากท่านผู้ชำระหรือตรวจสอบฉบับ

การรับทุนสร้างพระไตรปิฎกนี้ เสนาบดี กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจะได้จัดเจ้าพนักงานไว้รับ แลออกใบเสร็จรับเงินที่หอรัษฎากรพิพัฒน์ แลที่อื่น ๆ ตามแต่จะมีความจำเปนเกิดขึ้นเพื่อความสดวกของผู้ส่งทุน

กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๑ ธันวาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๘

รายงานการสร้างพระไตรปิฎก

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๔ น่า ๓๙๒๗

กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐

ขอเดชะฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชวโรกาส กราบบังคมทูลรายงานการสร้างพระไตรปิฎก เปนอนุสสาวรีย์เชิดชูพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดสนองพระเดชพระคุณนั้น ดั่งต่อไปนี้

๑. เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๘ ข้าพระพุทธเจ้าได้ออกใบแจ้งความ ประกาศกระแสพระบรมราชโองการทูลเชิญพระบรมวงศานุวงศ์ ชักชวนบรรดาข้าราชการทุกกระทรวงทบวงการ ตลอดจนประชาราษฎร ให้บริจาคทรัพย์โดยเสด็จในพระราชกุศล สร้างพระไตรปิฎกตามความศรัทธา และเพื่อช่วยเหลือในการอันนี้ ฝ่ายทางอาณาจักร เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้สั่งสมุหเทศาภิบาลผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ ให้ช่วยจัดการป่าวประกาศ ฝ่ายทางพุทธ-

จักร สมเด็จพระสังฆราชเจ้า มีรับสั่งให้เจ้าคณะตลอดจนพระครู เจ้าอาวาส บอกบุญทั่วไป

๒. ในการรับเงิน เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้จัดเจ้าพนักงาน และสถานที่รับเงิน ให้เปนการสะดวกแก่ผู้บริจาคทรัพย์ คือ ในเขตต์มณฑลกรุงเทพ ฯ จัดเจ้าพนักงานรับเงินที่กรมพระคลังมหาสมบัติ ในมณฑลต่าง ๆ จัดรับเงินตามที่ว่าการคลังจังหวัด

อนึ่ง ในโอกาสที่ประกาศสถานที่รับเงินนั้น ได้ดำเนินกระแสพระบรมราชโองการ ซึ่งโปรดเกล้า ฯ จักพระราชทานฉบับพระไตรปิฎกแก่ผู้บริจาคทรัพย์เปนจำนวนเงิน ๔๕๐ บาทนั้น ให้ทราบทั่วกันด้วย

๓. การชำระพระไตรปิฎกสำหรับที่จะพิมพ์ครั้งนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงรับเปนประธานในการชำระ และพระราชาคณะอีก ๘ รูป ได้แบ่งกันรับหน้าที่ผู้ชำระ ดั่งมีนามต่อไปนี้

๑) พระญาณวราภรณ์ (สุจิตต) วัดบวรนิเวศวิหาร

๒) พระสาสนโสภณ (ญาณวร) วัดเทพศิรินทราวาส

๓) พระธรรมปาโมกข์ (จัตตสัลล) วัดมกุฏกษัตริยาราม

๔) พระธรรมดิลก (สุมนนาค) วัดอรุณราชวราราม

๕) พระธรรมโกศาจารย์ (อุตตม) วัดราชาธิวาส

๖) พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารี) วัดมหาธาตุ

๗) พระธรรมปิฎก (ติสสทัตต) วัดพระเชตุพน

๘) พระเทพมุนี (กิตติโสภณ) วัดเบญจมบพิตร

๔. ต้นฉบับพระไตรปิฎกสำหรับที่จะพิมพ์นั้น ใช้ฉบับพิมพ์ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างเมื่อพระพุทธศักราช ๒๔๓๖ นั้นเปนพื้น มีการแก้ไขคือเปลี่ยนใช้พินทุแทนวัญฌการ และยามักการ จัดวางระยะวรรคตอนหนังสือนั้นเสียใหม่ และใช้เครื่องหมายประกอบให้เปนอย่างเดียว ตามแบบที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประทานไว้ในการพิมพ์อรรถกถาพระไตรปิฎก ส่วนคัมภีร์ที่ขาดไปในฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๓๖ ใช้ฉบับลานของหลวงเปนต้นฉบับ และชำระโดยวิธีเดียวกัน แก้คำผิดแต่จำเพาะที่ปรากฏว่าคัดลอกผิด กำหนดการให้ได้พิมพ์แล้วเสร็จในพระพุทธศักราช ๒๔๗๐

อนึ่งเพราะเหตุที่ได้ทรงเปนประมุขบริจาคพระราชทรัพย์ในการสร้างพระไตรปิฎกฉบับนี้ และโปรดเกล้า ฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทวยราษฎรชาวสยาม ทั้งฝ่ายบรรพชิตและฆราวาส บริจาคทรัพย์โดยเสด็จในพระราชกุศลนั้น ที่ประชุมชำระพระไตรปิฎกจึ่งขนานนามพระไตรปิฎกนี้ว่า "สฺยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกํ" "พระไตรปิฎกสยามรัฐ"

๕. การชำระต้นฉบับ ได้เริ่มตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ และการพิมพ์ก็ได้เริ่มพิมพ์ต่อกันไป แต่เวลาที่ผู้ชำระ

ส่งต้นฉบับแก่เจ้าหน้าที่ผู้จัดส่งโรงพิมพ์

ฉบับพระไตรปิฎกที่กำหนดว่าจะมีจำนวน ๔๕ เล่มนั้น เพียงวันที่ ๓๑ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้พิมพ์แล้วเสร็จบริบูรณ์ ๒๕ เล่ม (เล่มละ ๑๕๐๐ ฉบับ รวม ๒๒๕๐๐ ฉบับ) ที่พิมพ์เสร็จยังแต่จะบวกปทานุกรม และเข้าเล่ม ๕ เล่ม ที่ส่งโรงพิมพ์แล้ว ๑๔ เล่ม ที่ยังชำระอยู่ ๑ เล่ม

๖. การกำหนดจำนวนเล่ม จำนวนจบ และจำนวนเงินสำหรับใช้จ่ายในการสร้างพระไตรปิฎกสยามรัฐ เดิมกำหนดไว้ว่า จำนวนหนังสือที่จะพิมพ์จบหนึ่งเปนหนังสือ ๔๒ เล่ม และพิมพ์ ๑๐๐๐ จบ ประมาณค่าพิมพ์เงิน ๑๒๐,๐๐๐ บาท ครั้นเมื่อสำรวจต้นฉบับปรากฏว่า พระไตรปิฎกฉบับ พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้น ยังขาดตกอยู่หลายคัมภีร์ คือในพระสุตตันตปิฎก ยังขาดวิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา อปทาน พุทธวํสจริยาปิฎก กับทั้งในฉบับที่รวบรวมจะพิมพ์ครั้งใหม่นี้ จักเพิ่มคัมภีร์ชาดกเข้าอีกคัมภีร์หนึ่งให้บริบูรณ์ตามที่นิยมกัน และในพระอภิธัมมปิฎก คัมภีร์ปัฏฐาน ก็บกพร่องอยู่หลายตอน จักต้องพิมพ์เติมขึ้นให้บริบูรณ์ จึ่งเปนการจำเปนต้องเพิ่มจำนวนเล่มขึ้นอีก ส่วนจำนวนจบนั้น ได้มีผู้เลื่อมใสบริจาคทรัพย์ขอรับพระไตรปิฎกรายละ ๔๕๐ บาท มากราย ทำให้จำนวนที่ได้กำหนดไว้ว่าจะพิมพ์ ๑๐๐๐ จบนั้น ไม่พอที่จะพระราชทาน จักต้องเพิ่มจำนวนจบขึ้นอีก ข้าพระพุทธเจ้าจึ่งได้รับใส่เกล้า ฯ

กำหนดใหม่ คือ จำนวนหนังสือที่พิมพ์จบหนึ่งให้เปนหนังสือ ๔๕ เล่ม จำนวนจบให้เปน ๑๕๐๐ จบ กำหนดเงินค่าใช้จ่าย รวมค่าใช้จ่ายในการส่งหนังสือที่จักพระราชทานไป ณ ที่ต่าง ๆ ด้วยทั้งสิ้นเปนเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท

๗. จำนวนพระไตรปิฎกสยามรัฐ ที่พิมพ์ ๑๕๐๐ จบนี้ ได้กำหนดว่า เปนจำนวนที่จะได้พระราชทานไปแก่บุคคลผู้ศึกษา และสถานที่ศึกษาพระบาลี ในพระราชอาณาจักร และในนานาประเทศประมาณตามจำนวนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เคยพระราชทานหนังสืออรรถกถาที่ทรงสร้างขึ้นในงานพระบรมศพ สมเด็จพระพันปีหลวง คือ พระราชทานในพระราชอาณาจักร ๒๐๐ จบ ในนานาประเทศ ๔๐๐ จบ รวม ๖๐๐ จบ กับในคราวนี้จักพระราชทานแก่ผู้บริจาคทรัพย์ ๔๕๐ บาท ต่อ ๑ จบอีก เปนหนังสือประมาณ ๘๐๐ จบ จึ่งรวมจำนวนที่จะพระราชทานทั้งสิ้นประมาณ ๑๔๐๐ จบ

๘. สถานที่รับเงินสร้างพระไตรปิฎก ได้เริ่มเปิดรับเงินแต่วันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๘ และได้รับไว้แล้วเพียงวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๐ รวมเงิน ๕๑๗,๘๐๘ บาท

๙. การจ่ายเงินสร้างพระไตรปิฎกที่ได้รับไว้แล้วนี้ แบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ (๑) จ่ายขาดในการที่พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานถวาย

พระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ๕,๗๓๖ บาท (๒) ประมาณจะจ่ายในการสร้างรักษา, และจัดส่งฉบับพระไตร-ปิฎก ๒๐๓,๘๖๔ บาท (๓) ประมาณจะจ่ายในการฉลองพระไตรปิฎก ๑๐,๔๐๐ บาท จึ่งรวมเงินทั้ง ๓ ประเภทเปน ๒๒๐,๐๐๐ บาท

(๑) เงินจ่ายในการบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานถวายพระบรมศพนั้น มีกรณีเหตุพึงจ่ายดั่งนี้ ตามประเพณีที่ได้มีมาในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และสมเด็จพระพันปีหลวงนั้น พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทุกกระทรวงทบวงการ ต่างได้เรี่ยรายเงินแยกย้ายกันบำเพ็ญกุศลถวายในงานพระบรมศพ เปนเงินมากมายซึ่งน่าจะน้อมมาจัดเปนถาวรวัตถุที่ระลึกถึงพระเดชพระคุณให้งดงามได้ ในงานพระบรมศพครั้งนี้จึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลิกประเพณีที่แยกย้ายกันบำเพ็ญกุศลถวายพระบรมศพนั้นเสีย และให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการบริจจาคทรัพย์โดยเสด็จในพระราชกุศลสร้างพระไตรปิฎก แต่เพื่อมิให้ขาดการบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานสนองพระเดชพระคุณตามประเพณีเดิมนั้น จึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้รวบรวมกันทำการบำเพ็ญกุศลตามหมู่ตามเหล่า และให้ใช้จ่ายเงินจากกองทุนสร้างพระไตรปิฎกอันเปนส่วนที่ได้เรี่ยรายจากพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการนั้นได้

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับใส่เกล้า ฯ จัดการจ่ายเงินส่วนของพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการไปดั่งนี้ ในการบำเพ็ญพระกุศลของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า และฝ่ายใน ฝ่ายละ ๑,๓๖๘ บาท เงิน ๒,๗๓๖ บาท ในการบำเพ็ญกุศลของเสนามาตย์ราชเสวก เหล่าละ ๑,๐๐๐ บาท เงิน ๓,๐๐๐ บาท รวมทั้งสิ้นเปนเงิน ๕,๗๓๖ บาท

(๒) เงินที่ประมาณจะจ่ายในการสร้างรักษา และส่งฉบับพระไตรปิฎกนั้น มีรายละเอียดดั่งต่อไปนี้

ก.	ค่าพิมพ์หนังสือ ๔๕ เล่ม เปนหนังสือ ประมาณ ๓๒๐๐ ยก พิมพ์ ๑๕๐๐ จบ ค่าพิมพ์ยกละ ๓๕ บาท	เงิน ๑๐๘,๐๐๐.๐๐
ข.	ค่ากระดาษสำหรับพิมพ์ประมาณ ๕๐๐๐ ริม ๆ ละ ๑๐ บาท	เงิน ๕๐,๐๐๐.๐๐
ค.	ค่าพิมพ์พระบรมรูป และทำปก กระดาษอ่อนและแข็ง	เงิน ๓๐,๐๐๐.๐๐
ฆ.	ค่าใช้จ่ายในการทำที่เก็บและรักษา พระไตรปิฎก กับค่าพิมพ์ใบเสร็จ	เงิน ๓,๘๖๔.๐๐
ง.	ค่าจัดส่งพระไตรปิฎกไปพระราชทาน ณ ที่ต่าง ๆ	เงิน ๑๒,๐๐๐.๐๐
		รวม ๒๐๓,๘๖๔.๐๐

(๓) เงินที่ประมาณจะจ่ายในการฉลองพระไตรปิฎกนั้น มีรายละเอียดดั่งนี้

ก. ค่าเครื่องสักการผู้ชำระพระไตรปิฎก ๙ รูป เงิน ๗,๒๐๐.๐๐

ข. ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ในการฉลอง ๓,๒๐๐.๐๐

รวม ๑๐,๔๐๐๐.๐๐

เงินรายที่ (๒) ที่ (๓) นี้ เปนแต่รายประมาณ เมื่อได้จ่ายไปแล้วจริงเท่าไร เงินที่เหลือก็คงเหลืออยู่ในยอดใหญ่ที่กระทรวงพระคลัง ฯ ได้รับไว้นั้น

๑๐. เงินรายรับทั้งหมด เมื่อได้หักเงินที่ประมาณว่าจะจ่าย ๒๒๐,๐๐๐ บาทนี้แล้ว คงมียอดเปนเงินเหลือในวันที่ ๓๑ มกราคม อยู่ ๓๔๗,๘๐๘ บาท เพื่อประโยชน์ที่จะไม่ให้เงินจำนวนนี้กองอยู่เปล่า ข้าพระพุทธเจ้าได้ปรึกษากับเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และอธิบดีกรมบัญชีกลาง จัดซื้อใบกู้เงินต่างประเทศของรัฐบาลสยามปี ค.ศ. ๑๙๐๗ ซึ่งมีดอกเบี้ยร้อยละ ๔ กึ่งต่อปีนั้นไว้ ๓๐๐ ใบ โดยราคา ๙๓ ต่อ ๑๐๐ ปอนด์ เปนเงิน ๒๗,๙๐๐ ปอนด์ คิดเปนเงินบาท ๓๐๒,๖๔๔ บาท ๐๗ สตางค์ หรือรวมทั้งค่าใช้จ่ายในการซื้อใบกู้นี้ด้วยก็เปน ๓๐๓,๕๐๑ บาท ๖๗ สตางค์ ประโยชน์ที่พึงได้รับจากใบกู้เงิน ๓๐๐ ใบนี้ ก็คือดอกเบี้ยที่จะได้รวมปีหนึ่งประมาณ ๑,๓๕๐ ปอนด์ หรือ ๑๔,๖๒๓ บาท ๔๒ สตางค์ กับเมื่อถึงวาระที่รัฐบาลสยามจะถ่ายใบกู้นั้น จะได้รับกำไรที่ซื้อ

ได้ราคาต่ำกว่า ๑๐๐ นั้น อีกร้อยละ ๗ ปอนด์ รวมทั้งสิ้นเปนเงิน ๒,๑๐๐ ปอนด์ หรือประมาณ ๒๒,๗๔๙ บาท ส่วนถ้าจะขายกลับเปนเงินสด ใบกู้เหล่านี้ย่อมเปนใบประกันเงินอย่างที่ซื้อขายได้สะดวก เมื่อประสงค์จะให้กลับเปนเงินสดในกาลใด ก็อาจขายรับเงินคืนได้เท่ากับที่ได้ลงไป เพราะฉะนั้นใบกู้ ๓๐๐ ใบนี้ จะนับว่าเท่ากับเงินสด ๓๐๒,๖๔๔ บาท ๐๗ สตางค์ก็นับได้

๑๑. เงินเหลือจ่ายจากการสร้างพระไตรปิฎกนั้น เดิมได้ทรงพระราชปรารภว่า จะควรจัดสถานใดจึ่งจะได้ปรากฏชั่วกาลนาน เปนอนุสสาวรีย์เชิดชูพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัญหาข้อนี้พระเถรานุเถระมีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าเปนอาทิ ได้ลงมติเปนอันเดียวกันว่า จะจับจ่ายก่อสร้างสิ่งใดอื่นหาควรไม่ เพราะผู้ที่มีศรัทธาบริจาคทรัพย์ได้มีฉันทะจำเพาะเพื่อจะสร้างพระไตรปิฎก ควรสงวนไว้เปนทุนสำหรับบูรณะฉบับพระไตรปิฎกที่ได้พิมพ์แล้วครั้งนี้ หรือจัดพิมพ์พระอรรถกถาฎีกาบรรดาที่ยังไม่มีฉบับพิมพ์ หรือหนังสือใด ๆ ที่ใช้เปนหลักประกอบการศึกษาพระปริยัติธรรม จึ่งจะสมกับความปรารถนาเดิมของผู้ที่บริจาคทรัพย์นั้น

เมื่อคำนึงตามมตินี้ของพระเถรานุเถระ และระลึกว่าเมืองไทเปนเมืองเดียวในโลก ที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเปน

พระบรมพุทธสาสนูปัตถัมภก การที่จะรวมเงินเหลือจ่ายนี้ตั้งไว้เปนทุนสำหรับบูรณะฉบับพระไตรปิฎก และพิมพ์หนังสือที่เปนหลักเครื่องประกอบการศึกษาพระปริยัตติธรรม ให้ได้มีไว้จำหน่ายโดยไม่ขาดคราวนั้น ก็ควรเปนอนุสสาวรีย์เชิดชูพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ อันงดงามและยั่งยืน และจักเปนที่ปลื้มใจของประชาราษฎรชาวสยาม ที่ได้มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเปนประมุขปลุกสมานัจฉันท์ให้บริจจาคทรัพย์ฝังไว้เปนบุญญนิธิในพระบรมพุทธสาสนา

๑๒. การตั้งทุนพระไตรปิฎก และวางระเบียบการสำหรับจับจ่ายนั้นอาจจัดได้ด้วยประการฉะนี้ บรรดาเงินค่าสร้างพระไตรปิฎกที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้รับไว้แล้วนั้น เมื่อหักรายจ่ายตามรายการที่กราบบังคมทูลพระกรุณามานี้ และปัดเศษเปนจำนวนพองามไปตั้งเปนทุนสำรองสำหรับพิมพ์พระไตรปิฎกสยามรัฐ เปนทุติยปกาสน์แล้ว จักมีเหลือเปนจำนวนที่จะตั้งเปนทุนพระไตรปิฎก ในชั้นแรกนี้ ๓๑๐,๐๐๐ บาท เงินจำนวนนี้ ควรพระราชทานให้เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเปนเจ้าหน้าที่รักษา และกระทำผลประโยชน์ตามระเบียบที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติรับฝากเงินทุนการกุศล, ส่วนเงินค่าสร้างพระไตรปิฎกที่จะได้รับภายหลัง แต่เวลาที่ได้ตั้งทุนพระไตรปิฎกแล้ว กับทั้งเงินผลประโยชน์ที่จะเกิดแต่ทุนพระไตรปิฎก เช่นดอกเบี้ย และกำไร และค่าขายหนังสือ

หรือทรัพย์สมบัติใด ๆ ก็ดี ให้บวกเข้าในทุนสำรองสำหรับพิมพ์ฉบับทุติยปกาสน์ก่อนจนพอแก่การนั้นแล้ว จึ่งให้บวกเข้าในทุนพระไตรปิฎกตามวาระที่ได้รับมา

การจ่ายนั้น เมื่อได้พิมพ์ฉบับทุติยปกาสน์แล้ว ให้จำกัดจ่ายในแต่วงกำไรที่ได้รับในปีหนึ่ง ๆ และจ่ายจำเพาะบูรณะพระไตรปิฎก หรือพิมพ์หนังสือที่เปนหลักประกอบการศึกษาพระปริยัตติธรรม หรือกระทำกิจที่เกื้อกูลแก่การนั้น ให้กรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ของมหามกุฏราชวิทยาลัย เปนเจ้าหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องจับจ่ายนี้

การกำหนดว่าจะชำระ และพิมพ์หนังสือใดบ้างนั้น ควรเปนหน้าที่ของเถรสมาคม มีสมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงเปนประธานทรงวินิจฉัยทั้งวิธี และระเบียบการชำระ และเลือกฟั้นแบ่งปันหน้าที่ผู้ชำระ และสั่งอนุญาตการชำระ และพิมพ์ตลอดไป

ในปีหนึ่ง ๆ ให้เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติประกาศบัญชีเงินรับเงินจ่าย และทรัพย์สมบัติของทุนพระไตร-ปิฎก และมหามกุฏราชวิทยาลัยประกาศบัญชีหนังสือที่ได้สร้างขึ้นใหม่ด้วยผลประโยชน์ของทุนนี้

ถ้าได้จัดตั้งทุนพระไตรปิฎกโดยประการที่กราบบังคมทูลพระกรุณานี้ ประเทศสยามจักเปนคลังพระธรรมของโลก รักษาไว้ซึ่งพระพุทธวจนะสิ้นกาลหาที่สุดมิได้

ตามที่กราบบังคมทูลพระกรุณามานี้ ถ้าชอบด้วยกระแสพระราชดำริ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตนำรายงานนี้พิมพ์ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า กิติยากร ขอเดชะ

พระราชหัตถเลขา

ที่ ๒/๕๖๑ พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๓ มีนาคม พระพุทธศักราช ๒๔๗๐

ทูล กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

ตามหนังสือลงวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ศกนี้ รายงานการสร้างพระไตรปิฎกที่ได้ทรงจัดดำเนินการเริ่มตั้งแต่ได้ทรงออกแจ้งความชักชวนเรี่ยไรเปนลำดับมาจนการชำระและพิมพ์พระไตรปิฎก ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงรับภาระ กับพระราชาคณะอีก ๘ รูป สำเร็จบริบูรณ์ลงแล้ว ๒๕ เล่ม ขนานนามว่า "สฺยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกํ" "พระไตรปิฎกสยามรัฐ" ส่วนเงินที่ยังเหลืออยู่อีกมากทรงเห็นควรตั้งเปนเงินทุนพระไตรปิฎกไว้ต่อไป สามแสนหนึ่งหมื่นบาท ให้เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเปนเจ้าหน้าที่รักษาและทำผลประโยชน์กับเหลือเงินไปตั้งสำหรับสร้างพระไตรปิฎกฉบับทุติยัปปกาสน์นั้น

หม่อมฉันได้อ่านดูตลอดแล้ว รู้สึกว่ารายงานนี้ละเอียดละออน่าฟังและเรียบร้อยดีมาก การสร้างพระไตรปิฎกที่ดำเนินลุล่วงมาเปนอย่างดียิ่ง ก็ด้วยความจงรักภักดีของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและประชาราษฎรตลอดจนสมณะชีพราหมณ์ ซึ่งมีอยู่ทั่วกันในสมเด็จพระรามาธิบดี

ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อันจะเปน อนุสสาวรีย์เชิดชูพระเกียรติยศยั่งยืนไปชั่วกาลนาน หม่อมฉัน เว้นเสียมิได้ที่จะต้องขอชมเชยพระองค์ท่าน ที่ได้ทรงใฝ่พระทัยอำนวยการมาเปนผลเห็นปานฉะนี้ อนึ่งการที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าได้ทรงรับเปนประธานในการชำระพระไตรปิฎกจนสำเร็จเรียบร้อยมาได้ดั่งนี้ ก็โดยทรงพระอุตสาหวิริยภาพอันจะปรากฏพระเกียรติคุณอยู่ชั่วกาลนาน และพระราชาคณะที่ได้ช่วยเหลือก็จะปรากฏเกียรติคุณสืบไป

ส่วนที่ทรงหารือมาถึงการที่จะตั้งเงินทุนพระไตรปิฎกต่อไปตลอดจนการรักษาและกระทำประโยชน์ กับการที่จะสร้างพระไตรปิฎกฉบับทุติยัปปกาสน์เพิ่มเติมไว้อีกนั้น หม่อมฉันเห็นชอบด้วยพระดำริแล้ว เปนอันตกลงให้ทรงดำเนินการไปตามที่รายงานมาและให้ออกประกาศในราชกิจจานุเบกษาได้

(พระบรมนามาภิธัย) ประชาธิปก ปร.

คำแปล อารัมภกถา พระไตรปิฎกสยามรัฐ

พระพุทธวจนะอันเปนหมวดแห่งพระไตรปิฎก ย่อมเปนประมวลแห่งพระธัมมวินัยของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ฯ พระเตปิฎกพุทธวจนะตั้งมั่นอยู่ตราบใด สัมมาปฏิบัติของพุทธ-บริษัทก็งามรุ่งเรืองอยู่ตราบนั้น ฯ เพราะฉนั้น พระเจ้าแผ่นดินผู้พุทธสาสนูปัตถัมภก จึ่งได้พระราชทานกำลังแก่พระสงฆ์พุทธสาวก ให้ทำสังคีติชำระพระเตปิฎกพุทธวจนะจารึกลงในสมุด ฯ อันนี้เปนจริยาวัตต์ของพระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น ฯ

ภายหลังมาในพระพุทธศักราช ๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระปิยมหาราชเจ้า มีพระราช-ประสงค์จะให้พระไตรปิฎกแพร่หลายมากขึ้น เมื่อโปรดเกล้า ฯ ให้พระสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎกในครั้งนั้น ชำระพระเตปิฎก-พุทธวจนะแล้ว จึ่งทรงสร้างพระไตรปิฎกขึ้นเปนตัวพิมพ์ เปนครั้งแรกในประเทศสยาม ฯ พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์นั้น บัดนี้ก็ได้จำหน่ายหมดสิ้นไป เปนของหาได้ด้วยยาก จึ่งเปนเวลาสมควรที่จะพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นใหม่แล้ว ฯ

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ ซึ่งเสด็จสวรรคตแล้วในปีนี้นั้น ในกาลใกล้จะสวรรคต ได้มีพระราชดำรัสสั่งไว้ว่า ให้มีหนังสือเปนสาสนูปัตถัมภก อันได้สร้างขึ้นเปนที่ระลึกถึงพระองค์สักเรื่องหนึ่ง ฯ พระบาทสมเด็จ

พระปรมินทรมหาประชาธิปก อันได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติในปัจจุบันนี้ ทรงพระราชดำริว่า พระไตรปิฎกพุทธวจนะนั้นแลเปนหนังสือที่ควรพิมพ์ขึ้น เพื่อยังพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้าให้สำเร็จ จึ่งได้ทรงอาราธนาพระเถรานุเถระผู้ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก มีสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์เปนประธาน ให้ชำระพระไตรปิฎกอีกครั้งหนึ่ง แลทรงชักชวนมหาชนผู้มีอันอยู่ในสยามรัฏฐนี้ ให้บริจาคทรัพย์เปนทุนที่จะพิมพ์ขึ้น ฯ

พระไตรปิฎก มีนามว่า สฺยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกํ อันเปนประชุมแห่งปิฎกทั้งหลายสามนี้ เปนอันมหาชนผู้มีอันอยู่ในสยามรัฏฐ มีพระราชาเปนประมุข ให้เริ่มพิมพ์แล้ว โดยกาลเปนที่ล่วงไปแห่งปี ๒๔๖๘ นับแต่ปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ฯ

บุญใดย่อมเกิดแต่การที่ได้ให้พิมพ์ประชุมแห่งปิฎกสามนี้ ขอส่วนบุญนั้น จงเปนผลสำเร็จแด่พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ โดยพลัน ฯ

อนึ่ง โสด

ขอฝูงเทพเจ้า เหล่ามนุษย์ แลหมู่สัตว์ทั้งหลาย จงเปนผู้เกษม ไร้ทุกข์ เสงี่ยม สงบ ไม่มีความอาดูร มีสุข ไม่มีเวร มีอิศระ แลเห็นแต่สิ่งเจริญ ในกาลทุกเมื่อเทอญ ฯ

ประกาศ

จำนวนหนังสือพระไตรปิฎกสยามรัฐ ที่ได้พิมพ์เสร็จแล้ว

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ น่า ๑๘๗๙

วินยปิฎก

เล่มที่ ๑ มหาวิภงฺค ภาค ๑ พระสาสนโสภณ[๑] (ญาณวร) ชำระ

เล่มที่ ๒ มหาวิภงฺค ภาค ๒ พระสาสนโสภณ (ญาณวร) ชำระ

เล่มที่ ๓ ภิกฺขุนีวิภงฺค พระสาสนโสภณ (ญาณวร) ชำระ

เล่มที่ ๔ มหาวคฺค ภาค ๑ พระสาสนโสภณ (ญาณวร) ชำระ

เล่มที่ ๕ มหาวคฺค ภาค ๒ พระสาสนโสภณ (ญาณวร) ชำระ

เล่มที่ ๖ จุลฺลวคฺค ภาค ๑ พระสาสนโสภณ (ญาณวร) ชำระ

เล่มที่ ๗ จุลฺลวคฺค ภาค ๒ พระสาสนโสภณ (ญาณวร) ชำระ

เล่มที่ ๘ ปริวาร พระสาสนโสภณ (ญาณวร) ชำระ

---

[๑] สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร)

สุตฺตนฺตปิฎก

เล่มที่ ๙ ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺค พระสาสนโสภณ (ญาณวร) ชำระ

เล่มที่ ๑๐ ทีฆนิกาย มหาวคฺค พระสาสนโสภณ (ญาณวร) ชำระ

เล่มที่ ๑๑ ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค พระสาสนโสภณ (ญาณวร) ชำระ

เล่มที่ ๑๒ มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก พระธรรมปิฎก[๑] (ติสฺสทตฺต) ชำระ

เล่มที่ ๑๓ มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก พระธรรม-ปิฎก (ติสฺสทตฺต) ชำระ

เล่มที่ ๑๔ มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสก พระธรรมปิฎก (ติสฺสทตฺต) ชำระ

เล่มที่ ๑๕ สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค พระธรรมปิฎก (ติสฺสทตฺต) ชำระ

เล่มที่ ๑๖ สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค พระธรรมปิฎก (ติสฺสทตฺต) ชำระ

เล่มที่ ๑๗ สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวารวคฺค พระธรรมโกศา-จารย์[๒] (อุตฺตม) ชำระ

---

[๑] สมเด็จพระวันรัต (เผื่อน ติสฺสทตฺโต) [๒] พระธรรมวโรดม (เซ่ง อุตฺตโม)

เล่มที่ ๑๘ สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺค พระธรรมโกศา-จารย์ (อุตฺตม) ชำระ

เล่มที่ ๑๙ สํยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺค พระธรรมโกศา-จารย์ (อุตฺตม) ชำระ

เล่มที่ ๒๐ องฺคุตฺตรนิกาย เอก-ทุก-ติกนิปาต สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงชำระ

เล่มที่ ๒๑ องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาต สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงชำระ

เล่มที่ ๒๒ องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกฉกฺกนิปาต สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงชำระ

เล่มที่ ๒๓ องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตก-อฏฺฐก-นวกนิปาต สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงชำระ

เล่มที่ ๒๔ องฺคุตฺตรนิกาย ทสกเอกาทสกนิปาต สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงชำระ

เล่มที่ ๒๕ ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาจ ธมฺมปท อุทาน อิติวุตฺตก สุตฺตนิปาต พระญาณวราภรณ[๑] (สุจิตฺต) ชำระ

เล่มที่ ๒๖ ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ เปตวตฺถุ เถรคาถา เถรีคาถา พระญาณวราภรณ (สุจิตฺต) ชำระ

---

๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น สุจิตฺโต)

เล่มที่ ๒๗ ขุทฺทกนิกายสุส ชาตก พระเทพมุนี[๑] (กิตฺติโสภณ) ชำระ

เล่มที่ ๒๘ ขุทฺทกนิกาย ชาตก พระเทพมุนี (กิตฺติโสภณ) ชำระ

เล่มที่ ๒๙ ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทส พระเทพมุนี (กิตฺติโสภณ) ชำระ

เล่มที่ ๓๐ ขุทฺทกนิกาย จุลฺลนิทฺเทส พระเทพมุนี (กิตฺติโสภณ)

เล่มที่ ๓๑ ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค พระธรรมดิลก[๒] (สุมนนาค) ชำระ

เล่มที่ ๓๒ อปทาน ภาค ๑ พระธรรมปาโมกข์[๓] (จตฺตสลฺล) ชำระ

เล่มที่ ๓๓ อปทาน ภาค ๒ พุทฺธวํส จริยาปิฎก พระธรรมปาโมกข์ (จตฺตสลฺล) ชำระ

อภิธมฺมปิฎก

เล่มที่ ๓๔ ธมฺมสงฺคณี พระธรรมไตรโลกาจารย์[๔] (เขมจารี) ชำระ

---

[๑] สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ)
[๒] พระพิมลธรรม (นาค สุมนนาโค) [๓] พระศาสนโศภน (แจ่ม จตฺตสลฺโล)
[๔] สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี)

เล่มที่ ๓๕ วิภงฺคปกรณ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารี) ชำระ

เล่มที่ ๓๖ ธาตุกถา ปุคฺคลปญฺญตฺติ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารี) ชำระ

เล่มที่ ๓๗ กถาวตฺถุ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารี) ชำระ

เล่มที่ ๓๘ ยมก ภาค ๑ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารี) ชำระ

เล่มที่ ๓๙ ยมก ภาค ๒ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารี) ชำระ

เล่มที่ ๔๐ ปฏฺฐาน ภาค ๑ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารี) ชำระ

เล่มที่ ๔๑ ปฏฺฐาน ภาค ๒ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารี) ชำระ

เล่มที่ ๔๒ ปฏฺฐาน ภาค ๓ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารี) ชำระ

เล่มที่ ๔๓ ปฏฺฐาน ภาค ๔ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารี) ชำระ

เล่มที่ ๔๔ ปฏฺฐาน ภาค ๕ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารี) ชำระ

เล่มที่ ๔๕ ปฏฐาน ภาค ๖ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารี) ชำระ

รวม ๔๕ เล่ม

กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๑ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๗๑

กิติยากร

บรรทึกเพิ่มเติมรายงานสร้างพระไตรปิฎก

๑. จำนวนพระไตรปิฎกสยามรัฐ ๑,๕๐๐ จบ ซึ่งกำหนดจะได้พระราชทานไปแก่บุคคลผู้ศึกษา และสถานที่ศึกษาพระบาลี ในพระราชอาณาจักร และในนานาประเทศ ตามรายงานกราบบังคมทูลพระกรุณาในวรรคที่ ๗ (ดูหน้า ๓๒๗) นั้น ได้เปลี่ยนจำนวนใหม่คือ (๑) พระราชทานในพระราชอาณาจักร ๒๐๐ จบ (๒) พระราชทานในนานาประเทศ ๔๕๐ จบ (๓) เหลืออีก ๘๕๐ จบ พระราชทานแก่ผู้บริจาคทรัพย์ขอรับพระไตรปิฎก

สำหรับพระราชทานในพระราชอาณาจักร เปนส่วนสังเค็ดงานพระเมรุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระโกษฐ์ ๖๐ จบ เหลือ ๑๔๐ จบ จักได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานแก่บุคคล แลสถานที่ศึกษาต่อไป

สำหรับพระราชทานในนานาประเทศ ๔๕๐ จบ กระทรวงการต่างประเทศกำลังดำริเลือกสรรบุคคล แลสถานที่ศึกษาอยู่ จะได้ส่งไปพระราชทานภายหลัง เมื่อฉลองพระไตร-ปิฎกแล้ว

สำหรับพระราชทานแก่ผู้บริจาคทรัพย์ ขอรับพระไตร-ปิฎก ๘๕๐ จบ ผู้บริจาคทรัพย์ที่อยู่ในบริเวณกรุงเทพ ฯ ได้

มาร้องขอรับไปแล้ว ๒๙๖ จบ ผู้ที่อยู่ตามมณฑลต่าง ๆ ก็ร้องขอรับเช่นเดียวกัน เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้มีท้องตราจัดส่งให้สมุหเทศาภิบาลแจกจ่ายพระราชทานแล้ว ๔๓๓ จบ ยังไม่ได้จ่ายส่วนฉะเพาะผู้รับที่อยู่ในบริเวณกรุงเทพ ฯ เพียงวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๓ อีก ๑๐๕ จบ

๒. จำนวนเงินสร้างพระไตรปิฎก ที่ได้รับไว้ทั้งสิ้น ตั้งแต่วันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ถึงวันปิดบัญชีที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๑ เงิน ๕๙๐,๕๑๔ บาท ๔๓ สตางค์

๓. การจ่ายเงินสร้างพระไตรปิฎก ตามรายงานวรรคที่ ๙ ที่ประมาณไว้ ๒๒๐,๐๐๐ บาทนั้น ได้จ่ายแล้วถึงวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๓ เงิน ๒๑๓,๗๖๖ บาท ๘๑ สตางค์ และยังมียอดเงินประมาณจ่ายต่อไปจนเสร็จการอีก คือ (๑) ค่าเครื่องสักการะท่านผู้ชำระพระไตรปิฎก ๗,๒๐๐ บาท (๒) ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในการฉลอง ๓,๒๐๐ บาท (๓) ค่าจัดส่งพระไตรปิฎกไปนานาประเทศ ๙,๒๓๓ บาท ๑๔ สตางค์ (๔) ค่าทำปกผ้า และปกกระดาษแข็ง ๒,๗๐๐ บาท (๕) ค่าพิมพ์หนังสือเล่ม ๓๔ ครั้งที่ ๓ เงิน ๑,๓๕๐ บาท รวม ๕ ยอดเงิน ๒๓,๖๘๓ บาท ๑๔ สตางค์ บวกกับยอดเงินที่จ่ายไปแล้วเปนจำนวน ๒๓๗,๔๔๙ บาท ๙๕ สตางค์ คงเกินกว่าประมาณไว้ ๑๗,๔๔๙ บาท ๙๕ สตางค์ ทั้งนี้เพราะพระไตร-ปิฎกสำหรับพระราชทานเปนสังเค็ด กับพระราชทานแก่ผู้

บริจาคทรัพย์ สร้างได้กำหนดทำเปนชนิดปกกระดาษแข็งเพียง ๕๐๐ จบ นอกนั้นเปนปกกระดาษอ่อน แต่จำนวนผู้บริจาคทรัพย์ขอรับพระราชทานพระไตรปิฎกมีมากกว่าจำนวนปกกระดาษแข็งที่มีอยู่ จึงรื้อปกกระดาษอ่อนทำเปนปกกระดาษแข็งเพิ่มเติมให้พอกัน กับได้ทำปกอย่างหุ้มหนัง, อย่างสันหุ้มหนัง, และปกผ้าเปนพิเศษขึ้นอีก ทั้งพระไตรปิฎก เล่ม ๑ เล่ม ๙ เล่ม ๓๔ ต้องพิมพ์แก้ไขเพิ่มเติมใหม่ทั้ง ๓ เล่ม เงินจึ่งสูงกว่าที่ประมาณการไว้ (ดูบัญชีหมาย ก. เงินสร้างพระไตร-ปิฎกสยามรัฐ)

๔. เงินสร้างพระไตรปิฎก ซึ่งกันไปจัดซื้อใบกู้เงินต่างประเทศของรัฐบาลสยาม ตั้งเปนเงินทุนสร้างพระไตรปิฎกสยามรัฐ ตามรายงานวรรคที่ ๑๐ (ดูหน้า ๓๓๐) นั้น ตามบัญชีเพียงสิ้นมีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ เปนเงิน ๓๑๑,๔๒๔ บาท ๐๗ สตางค์ (ดูบัญชีหมาย ข. เงินทุนพระไตรปิฎกสยามรัฐ) ได้ดอกเบี้ย ๔๔,๘๔๗ บาท ๙๓ สตางค์ ได้กำไรอันเกิดจากใบกู้ซึ่งถูกถอนคืน หักค่าใช้จ่ายแล้ว ๑,๖๒๙ บาท ๖๓ สตางค์ (ดูบัญชีหมาย ค. เงินทุนสำรองพิมพ์พระไตรปิฎกสยามรัฐทุติยปกาสน)

๕. เงินสร้างพระไตรปิฎก ซึ่งได้รับภายหลังตามรายงานวรรคที่ ๑๒ (ดูหน้า ๓๓๒) คือ เงินเหลือจากตั้งเปนทุนพระไตรปิฎกสยามรัฐแล้ว กับเงินที่ได้รับต่อไปในประเภท

อุดหนุนทุนพระไตรปิฎก ฯ เงินผลประโยชน์ที่เกิดแต่ทุนพระไตรปิฎก ฯ เช่นดอกเบี้ย และกำไร ค่าขายหนังสือ หรือทรัพย์สมบัติอื่น ๆ ซึ่งให้รวบรวมตั้งขึ้นเปนทุนสำรองสำหรับพิมพ์พระไตรปิฎกสยามรัฐ เปนทุติยปกาสน และเมื่อได้จำนวนเงินพอแก่การ ให้บวกเข้าในทุนพระไตรปิฎก ฯ ตามวาระที่ได้รับมานั้น คงมีเงินที่ควรรวบรวมขึ้นตามรูปการนั้นได้ ดังนี้

ก. เงินเหลือจากตั้งทุนพระไตรปิฎก ฯ แล้ว ๔๑,๖๔๐ บาท ๔๑ สตางค์

ข. ดอกเบี้ย ๔๔,๘๔๗ บาท ๙๓ สตางค์ และกำไรซึ่งเกิดจากใบกู้รัฐบาลสยาม หักค่าใช้จ่ายในการซื้อใบกู้ออกแล้ว ๑,๖๒๙ บาท ๖๓ สตางค์ (คำนวณเพียงสิ้นปี พ.ศ. ๒๔๗๒)

ค. เงินอุดหนุนทุนพระไตรปิฎก ฯ ได้รับตั้งแต่วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ เปนต้นมา ถึงวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ เงิน ๓๑,๗๒๗ บาท ๗๓ สตางค์ รวม ๓ จำนวนเปนเงิน ๑๑๙,๘๔๕ บาท ๗๐ สตางค์

ในขณะที่ยังมิได้เริ่มการพิมพ์ฉะบับพระไตรปิฎก ทุติยปกาสน พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ มีพระดำริในหน้าที่นายกกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ของมหามกุฏราชวิทยาลัย (ตามกำหนดทางการกล่าวในหน้า ๓๓๓) ทรงเห็นว่า ควรจักพิมพ์หนังสือสารัตถทีปนีฎีกาวินัย ซึ่งเปนหนังสือหลักประกอบการศึกษาพระปริยัตติธรรม จึ่งโปรดอาราธนา พระเทพมุนี วัด

เบญจมบพิตร ชำระ เปนหนังสือ ๔ เล่มจบ โปรดให้พิมพ์ ๑,๐๐๐ จบ ได้จัดพิมพ์ขึ้นแล้ว ๒ เล่ม เปนค่าพิมพ์แลทำปกด้วย ๓,๙๒๑ บาท ๘๗ สตางค์ ใช้จ่ายจากยอดเงินดอกเบี้ยและผลประโยชน์ที่เกิดจากใบกู้รัฐบาลสยาม (ดูบัญชีหมาย ค. เงินทุนสำรองพิมพ์พระไตรปิฎก ทุติยปกาสน) หนังสือ ๒ เล่มนี้ได้นำเข้าฉลองพร้อมด้วยพระไตรปิฎกสยามรัฐ

๖. ในการชักชวนผู้บริจาคทรัพย์โดยเสด็จในพระราชกุศลสร้างพระไตรปิฎก ฯ ดังกล่าวในรายงานวรรคที่ ๑ นั้น มีผู้ได้ช่วยเหลืออีก คือ เสนาบดี เจ้ากระทรวงทบวงการต่าง ๆ กับบรรดาหนังสือพิมพ์ ได้ช่วยประกาศชักชวน แลรับลงแจ้งความให้โดยมิได้คิดค่าจ้าง คือ ๑. หนังสือพิมพ์กรุงเทพ ฯ เดลิเมล์ ๒. หนังสือพิมพ์ไทย ๓. หนังสือพิมพ์สยามราษฎร์ ๔. หนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง ๕. หนังสือพิมพ์เกราะเหล็ก ๖. หนังสือพิมพ์สารนคร ๗. หนังสือพิมพ์ปากกาไทย.

พระยาโกษากรวิจารณ บรรทึก

๓๐/๖/๗๓

๑๑

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์)

ISBN 974-580-850-4

9 789745 808508